

Number #4
October 2017

VOICE OF PEOPLE

Discussion Papers

Μαρξιστική θεωρία του
χρήματος: μια σύγχρονη
προσέγγιση

Γιώργος Λαμπρινίδης

Voice Of People

www.voiceofpeople.eu

Email: info@voiceofpeople.eu

Γιώργος Λαμπρινίδης

Διεύθυνση: Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας, Κάνιγγος 20, 10200, Αθήνα

Email: geolabros@gmail.com

Voice of People Discussion Papers

VoP Discussion Papers publish high quality research on a wide range of topics adopting a marxist political economy. We invite authors to submit new papers and welcome theoretical and empirical analysis without preference for particular topics - our aim is to accumulate a body of work that provides insight into the development of contemporary capitalism for the benefit of the working class. We also welcome literature reviews and critical analyses of mainstream economics provided they have a bearing on economic and social development.

Publication in the VoP series does not preclude submission to journals, indeed several discussion papers have gone on to be published elsewhere, however, authors are encouraged independently to check journal policy.

Περίληψη

Το παρόν άρθρο συζητά τη μαρξιστική θεωρία του χρήματος με σκοπό να θέσει το έδαφος για σύγχρονες αντιπαραθέσεις. Η ανάλυση δείχνει ότι το χρήμα είναι μια απαιτητική οικονομική κατηγορία που εξελίσσεται συνεχώς στον καπιταλισμό και για την κατανόησή της πρέπει να εξετάζεται η ενότητα τεσσάρων επιπέδων που αντιστοιχούν στη γέννηση, τον ορισμό, τις λειτουργίες και τις μορφές. Οι διάφορες μορφές και λειτουργίες έχουν διαφορετικούς νόμους κίνησης, τροχιά, ταχύτητα, καταφύγιο κλπ. και αυτά πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη. Η πιο θεαματική αλλαγή είναι σίγουρα η γέννηση της κεντρικής τράπεζας και η εμφάνιση της νέας μορφής χρήματος που αυτή εκδίδει, του πιστωτικού χρήματος της κεντρικής τράπεζας που σύντομα εκτοπίζει τα τραπεζογραμμάτια των εμπορικών τραπεζών και δικαίως αποκτά το προνόμιο της υποχρεωτικής κυκλοφορίας. Το διευθετημένο χρήμα είναι η κυρίαρχη μορφή χρήματος σήμερα. Η έλευση του ιμπεριαλισμού, μιας ιστορικής φάσης με συγκεκριμένα οικονομικά χαρακτηριστικά και διαδικασίες, είχε σαν αποτέλεσμα το διευθετημένο χρήμα των ιμπεριαλιστικών χωρών να μετατραπεί σε οιονεί-παγκόσμιο χρήμα.

1. Εισαγωγή

Το χρήμα είναι στην ημερήσια διάταξη του δημόσιου διαλόγου στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, είναι απαραίτητο κεφάλαιο σε κάθε σχολή σκέψης στα πλαίσια της Πολιτικής Οικονομίας ή, όπως έχει βαφτιστεί από τους σύγχρονους απολογητές, των Οικονομικών Επιστημών (αν θεωρήσουμε ότι είναι πολλές) ή της Οικονομικής Επιστήμης (αν είναι μία). Σε κάθε περίπτωση, δεν χρειάζεται να επιχειρηματολογήσει κανείς επί μακρόν για την σημασία του χρήματος στην καθημερινή ζωή και στην θεωρία, στην πραγματικότητα και στην μελέτη των οικονομικών νόμων κίνησής της.

Είναι αναμενόμενο οι αστοί και οι απολογητές του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής να συσκοτίζουν το περιεχόμενο του χρήματος για να υπονομεύσουν την θεωρία της αξίας και της υπεραξίας, να κρύψουν την πηγή της εκμετάλλευσης και να δυσκολέψουν την κατανόηση των νόμων κίνησης του κεφαλαίου. Από την άλλη όμως, υπάρχει μια αμηχανία γύρω από χρήμα και από την πλευρά των μαρξιστών. Ο λόγος βρίσκεται στις εξελίξεις που συνέβησαν στις μορφές του χρήματος τον 20^ο αιώνα και κατά βάση σε μια περίεργη αντίληψη της μορφής του εμπορευματικού χρήματος.

Το παρόν άρθρο συζητά τη μαρξιστική θεωρία του χρήματος με σκοπό να θέσει το έδαφος για σύγχρονες αντιπαραθέσεις σχετικά με το ευρώ, τη δραχμή, το δολάριο, τα IOU (I Owe You – «σου οφείλω»), τα παράλληλα και τα εναλλακτικά νομίσματα, το ευρωμόλογο, τις τράπεζες χρόνου, την ποσοτική χαλάρωση. Χωρίς μια τέτοια βάση, τα υποτιθέμενα καυτά ερωτήματα τύπου «ευρώ ή δραχμή;» στοχεύουν μόνο στο θυμικό της διαλυμένης μεσαίας τάξης, των αυτοαπασχολούμενων, των ΕΒΕ και των αγροτών, με σκοπό να παραπλανηθούν άλλη μια φορά και να συμμαχήσουν με την αστική τάξη, αντί να ενωθούν με την εργατική τάξη στο δρόμο της ανατροπής των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής.

Επιπλέον, η επιχειρηματολογία της εργατικής τάξης, αν και δεν θα αλλάξει στην ουσία της, μπορεί να γίνει πολύ πιο αποτελεσματική όταν αναφέρεται σε αυτά τα σαθρά διλήμματα που αφήνουν ανέγγιχτες τις σχέσεις παραγωγής. Εξάλλου, τα φαινόμενα έχουν γίνει εξαιρετικά σύνθετα και η κατανόηση των αλλαγών είναι σημαντική για τη διαμόρφωση του οράματος που θα εμπνεύσει την εργατική τάξη. Τόσο δηλαδή για αμυντικούς, όσο και για επιθετικούς σκοπούς, η εργατική τάξη θα πρέπει να καταλαβαίνει τη σύγχρονη μορφή του χρήματος, του κράτους, του τραπεζικού συστήματος και της κεντρικής τράπεζας και μιας σειράς άλλων κατηγοριών που μπλέκονται σαν βάτα στο δύσβατο μονοπάτι για την κοινωνική απελευθέρωσή της.

Η χρησιμότητα λοιπόν του άρθρου έγκειται ακριβώς στην έκθεση στο φως των σκοτεινών σημείων της μαρξιστικής θεωρίας του χρήματος και της σύγχρονης μορφής του χρήματος. Η παρουσίαση δεν είναι διεξοδική, καθώς κάτι τέτοιο θα απαιτούσε πολύ μεγαλύτερη έκταση, ενώ απαιτείται παράλληλη μελέτη των πρωτότυπων κειμένων. Για την ακρίβεια, προϋποτίθεται η μύηση και η εξοικείωση του αναγνώστη με τις βασικές μαρξιστικές κατηγορίες, ενώ επιχειρείται η υπέρβαση δύσκολων σημείων της θεωρίας και φαινομενικές ασυμβατότητες αυτής με τις σύγχρονες μορφές της πραγματικότητας.

Το άρθρο βασίζεται στη διδακτορική μου διατριβή (Labrinidis, 2013) και ακαδημαϊκά άρθρα (Labrinidis, 2014a, 2014b, 2016) τα οποία έχουν όλα δημοσιευτεί στα αγγλικά. Οι παραπομπές, πέραν αυτών του Μαρξ, είναι όλες σε ξενόγλωσσα κείμενα, ενώ φέρω όλη την ευθύνη για τη μετάφραση των αποσπασμάτων αυτών των κειμένων στα ελληνικά. Ιδιαίτερη

σημασία αποκτά η πρωτότυπη απόδοση όρων στα ελληνικά και για τους οποίους επιφυλάσσομαι ενόψει πιθανής αναγκαίας αναθεώρησης.

Το άρθρο έχει ουσιαστικά τέσσερα μέρη. Στο πρώτο εισαγωγικό μέρος συζητούνται οι θεωρητικές δυσκολίες στην προσέγγιση του χρήματος, καθώς και οι αναγκαίες μεθοδολογικές επισημάνσεις που πρέπει να έχει κανείς υπόψη πριν καταπιαστεί με το θέμα. Εδώ εισάγεται και η προτεινόμενη δομή της θεωρίας. Το δεύτερο μέρος εξετάζει ενιαία τη γέννηση και τον ορισμό του χρήματος. Το τρίτο εξετάζει ενιαία τις λειτουργίες και τις μορφές. Τέλος, το τέταρτο μέρος παρουσιάζει συνοπτικά τις σημαντικές εξελίξεις που σημάδεψαν το χρήμα στην εποχή του ιμπεριαλισμού, τον 20^ο αιώνα.

1.1. Οι δυσκολίες στην προσέγγιση του χρήματος

Το χρήμα γενικά εισάγεται στην οικονομική θεωρία με έναν «ιδιόμορφο τρόπο» (Keynes, 2009, p. xxii) και ο «γρίφος» του (Lapavistas, 2005a, p. 553) επιχειρήθηκε να επιλυθεί κυρίως σε νησιά: το νησί του Ροβινσώνα Κρούσου, με ή χωρίς τον βοηθό του (Engels, 1978, p. 190), τα νησιά των Εσπερίδων, αλλά και στην Ατλαντίδα ή σε κάποια Εδέμ της Κεντρικής Ασίας (Keynes, 1971, p. 12), τα Νησιά της Κοινωνίας (Society Islands) όπου η Mademoiselle Zélie είχε μια μοναδική εμπειρία (Jevons, 1896, p. 1), το Αρχιπέλαγος της Μαλαισίας (όπ, p.2), το νησί Uar ή Yar (Bryan, 2004; Friedman, 1991). Η δυσκολία από πού να το πιάσεις (Μαρξ, 2002) φαίνεται να είναι ιδιότητα ενός ειδικού «πράγματος» που εκφράζεται με έναν πολύ ενδιαφέροντα τρόπο: το να το έχεις είναι κατάρρα, ενώ το να μην το έχεις είναι καταστροφικό. Οι λόγοι για αυτήν την ιδιαιτερότητα σχολιάζονται εν συντομία.

Η πρώτη δυσκολία προκύπτει από τη θεωρητική προσέγγιση ως τέτοια, η οποία πρέπει να είναι ιστορική και λογική, με τη σχέση των δύο να απαιτεί πολύ υψηλή διαλεκτική και, επιπλέον, «εξαρτάται» ποιο προηγείται του άλλου. Το θέμα αυτό θα εξεταστεί σύντομα στο επόμενο μέρος. Η αναγνώριση της δυσκολίας μπορεί να παρέχει κάποια βοήθεια για την αποφυγή αδιεξόδων, τουλάχιστον των πιο προφανών.

Δεύτερον, υπάρχει σύγχυση του χρήματος με τις λειτουργίες του, οδηγώντας στο να καθορίζεται το χρήμα από το τι κάνει, αντί οι χρηματικές λειτουργίες να προκύπτουν από τη φύση του χρήματος. Αν και η κλασική πολιτική οικονομία είχε καθιερώσει τη σχέση του χρήματος με την αξία, με τον Μαρξ να παρέχει την πιο εξελιγμένη πρόταση, αυτή η σχέση τώρα απορρίπτεται σιωπηρά ή ρητά από την πλειοψηφία των θεωρητικών του χρήματος.

Η τρίτη παγίδα προέρχεται άμεσα από την προηγούμενη και σχετίζεται με τις μορφές του χρήματος: αυτές μερδεύονται με τις λειτουργίες του χρήματος¹. Αυτό το ζήτημα γίνεται πιο περίπλοκο λόγω της ικανότητας μιας μορφής να εκτελεί, και συνεπώς να αντανακλά, πολλαπλές λειτουργίες (Arnon, 1984). Επιπλέον, η δυνατότητα του χρήματος να συμβολίζεται και η υλοποίησή της φαίνεται να προβληματίζουν πολλούς θεωρητικούς που συγχέουν το σύμβολο με το συμβολιζόμενο χρήμα (Rubin, 1979). Παράλληλα με αυτά τα θεωρητικά ολισθήματα, μερικοί συγγραφείς φαίνεται να δυσκολεύονται να δεχτούν ότι το χρήμα παίρνει πολλές μορφές, υπονοώντας ότι το χρήμα έχει μόνο μία πραγματική μορφή. Η γλώσσα

¹ «Η δυσκολία στην κατανόηση του θέματος προέρχεται από τη σύγχυση των διαφόρων λειτουργιών του χρήματος με τους διάφορους τύπους του χρήματος (κρατικό χάρτινο χρήμα και πίστη, [...])» (Hilferding, 1981, p. 50). Αν και ο Hilferding τονίζει αυτή την πηγή σύγχυσης, είναι ο ίδιος πιθανό να συγχέει με τη σειρά του τη μορφή του χρήματος με το υλικό που αυτό είναι τυλιγμένο.

εκφράζει αυτήν την περιπλοκή, αφού το χρήμα χρησιμοποιείται κυρίως στον ενικό, αν και στις περισσότερες γλώσσες ο πληθυντικός δεν αποκλείεται αυστηρά².

Μια τελευταία πηγή σύγχυσης που συνδέεται στενά με την προηγούμενη, αφορά τις μορφές του χρήματος και την απτή, συγκεκριμένη μορφή τους, που είναι μεταλλική, με την ονομαστική αξία να συνδέεται ή να μην συνδέεται με το περιεχόμενό της· διαφόρων μετάλλων· διαφόρων συγκεκριμένων μορφών, αλλά ως επί το πλείστον κατηγοριοποιημένων ως κέρμα και ράβδος· χαρτιά διαφόρων εκδόσεων, οι οποίες εμπίπτουν στις ευρύτερες κατηγορίες της ιδιωτικής, της δημόσιας και της κεντρικής τράπεζας· λογιστική εγγραφή των τραπεζών· και, τελευταία, ηλεκτρονικό χρήμα. Στο αντίθετο άκρο βρίσκεται ο Innes (1914, p. 154) που δηλώνει ότι «όλες οι μορφές του χρήματος είναι ίδιες στη φύση τους», υποστηρίζοντας ότι το υλικό είναι εντελώς αδιάφορο.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος συσκοτίζει την ανάλυση επειδή οι κοινωνικές σχέσεις στην παραγωγή αποδίδονται στους φορείς τους: φαίνεται σαν αυτές οι σχέσεις να είναι σχέσεις μεταξύ εμπορευμάτων, ενώ είναι σχέσεις μεταξύ των ιδιοκτητών εμπορευμάτων (Μαρξ, 2002; Foley, 1986; Rubin, 2005a, 2005b). Το χρήμα ενσαρκώνει αυτόν τον φετιχισμό και τον εξελίσσει σε φετιχισμό του χρήματος. Το πιο συνηθισμένο παράδειγμα φετιχισμού του χρήματος είναι η αντίληψη ότι οι ανθρώπινες ανάγκες δεν μπορούν να ικανοποιηθούν παρά μόνο με χρήμα³, ενώ η πιο συνηθισμένη έκφραση φετιχισμού του χρήματος είναι η κατανόηση του χρήματος, της ενσωμάτωσης μιας κοινωνικής σχέσης, ως ένα πράγμα⁴ με δικές του ιδιότητες⁵. Η σύγχυση είναι ακόμη μεγαλύτερη με τις άλλες μορφές του χρήματος, πέραν του εμπορευματικού χρήματος, όπου αυτές οι ιδιότητες δεν μπορούν να προκύψουν από το υλικό από το οποίο το χρήμα είναι κατασκευασμένο⁶.

Ο φετιχισμός του εμπορεύματος βρίσκεται στην καρδιά του δόγματος της «ουδετερότητας του χρήματος». Σύμφωνα με αυτό το δόγμα, η διαπίστωση ότι το «χρήμα δεν κάνει τίποτα ως αυτό καθαυτό» (Stiglitz, 1997, p. 717) οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το χρήμα είναι ένα πέπλο της «πραγματικής οικονομίας». Ο Friedman (1968) έδωσε μια σαφή έκθεση του δόγματος ουδετερότητας, υποστηρίζοντας πρακτικά ότι το χρήμα δεν έχει σημασία για την πραγματική οικονομία. Η άποψη του Friedman συμφωνεί με αυτό που παρουσιάζεται ως αξίωμα της νεοκλασικής ανάλυσης από τον McCallum (1989), δηλαδή ότι μόνο τα πραγματικά μεγέθη είναι ενδιαφέροντα και όχι τα χρηματικά. Επιπλέον, ο Hahn (1982, p. 34) υποστηρίζει ότι οι περισσότεροι οικονομολόγοι θα αποδέχονταν αυτό το αξίωμα, αποκαλώντας το ως

² Στα γαλλικά, για παράδειγμα, η λέξη «argent», που σημαίνει επίσης «ασήμι», δεν έχει πληθυντικό αριθμό. Η λέξη «monnaie», όμως, της ίδιας λατινικής ρίζας με το «money», που αναφέρεται στην "μονάδα", δέχεται τον πληθυντικό αριθμό.

³ «Το χρήμα μαγεύει τους ανθρώπους. [...] Δεν θα σας ταΐσει, ντύσει, στεγάσει ή διασκεδάσει, εκτός εάν το ξοδέψετε ή το επενδύσετε.» (Federal Reserve Bank of Philadelphia, 1957 αναφέρεται στο McConnell, Brue, & Flynn (2009, p. 629))

⁴ Μερικοί συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο «περιουσιακό στοιχείο» («asset»), καθώς νιώθουν άβολα να χρησιμοποιούν τον όρο «πράγμα» την ώρα που επιχειρηματολογούν για τις κοινωνικές του ρίζες (βλέπε, για παράδειγμα, Smithin, 2003)

⁵ Μόνο επιλεκτικά, στους Begg, Fischer και Dornbusch (2003) διαβάζει κανείς ότι «το χρήμα είναι ένα σύμβολο επιτυχίας, μια πηγή εγκλήματος, και κάνει τον κόσμο να γυρίζει» (sic). «[...] το λογιστικό χρήμα είναι η περιγραφή ή ο τίτλος και το χρήμα είναι το πράγμα που απαντά στην περιγραφή» (Keynes, 1971, p. 3, έμφαση στο πρωτότυπο). Βλέπε επίσης, Bell (2001, pp. 151–152, 157).

⁶ Ακραίο παράδειγμα αυτής της σύγχυσης είναι οι άυλες μορφές χρήματος. Εδώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι το χρήμα δεν είναι πράγμα κι ότι, εξ ορισμού, οι ιδιότητές του δεν ξεπηδούν από το – ανύπαρχτο – υλικό του.

αξίωμα της απουσίας χρηματικής ψευδαίσθησης, «το οποίο φαίνεται αδύνατο να εγκαταλείψουμε σε οποιαδήποτε λογική ανάλυση».

Ο Μαρξ είχε ήδη απαντήσει σε αυτά τα επιχειρήματα. Γράφει συγκεκριμένα:

«Για τη μέθοδο που χρησιμοποιεί η οικονομική απολογητική είναι εδώ χαρακτηριστικά δύο σημεία. Πρώτον, συνταυτίζει την κυκλοφορία των εμπορευμάτων με την άμεση ανταλλαγή προϊόντων, κάνοντας απλούστατα αφαίρεση από τις διαφορές τους. Δεύτερο, προσπαθεί ν' απαρνηθεί τις αντιφάσεις του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής, ανάγοντας τις σχέσεις ανάμεσα στους παράγοντες της παραγωγής του στις απλές σχέσεις που ξεπηδούν από την κυκλοφορία των εμπορευμάτων. (Μαρξ, 2002, p. 126, Υποσημείωση 73)

Η κριτική του Μαρξ εξηγεί άλλη μια πηγή δυσκολίας στην ανάλυση του χρήματος που σχετίζεται με το γεγονός ότι το χρήμα συχνά ταυτίζεται με το χρηματικό κεφάλαιο, με τα δύο να είναι διαφορετικές οικονομικές κατηγορίες, αφού το χρήμα είναι μια κατηγορία που αφορά την παραγωγή εμπορευμάτων γενικά, ακόμα και σε τρόπους παραγωγής πέραν του κεφαλαιοκρατικού, ενώ το χρηματικό κεφάλαιο ανήκει στη γενικευμένη παραγωγή εμπορευμάτων, δηλαδή στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής (Lapavitsas, 2003)⁷. Εξάλλου, «το χρήμα δεν φέρει μια ετικέτα που να το αναγγέλλει σαν κεφάλαιο» (Hilferding, 1981, p. 69). Λειτουργίες του χρήματος αποδίδονται συχνά στο χρηματικό κεφάλαιο και αντίστροφα (Μαρξ, 1979, 2002). Πριν από τον καπιταλισμό, άλλοι τρόποι παραγωγής ήταν σε κάποιο βαθμό εγχρήματοι, όπως η φεουδαρχία και ακόμη και η δουλοκτησία, επειδή υπήρχε παραγωγή εμπορευμάτων, αν και αναιμική (Wray, 1993).

Το χρήμα λοιπόν, δικαιολογημένα ταλαιπωρεί τις περισσότερες σχολές σκέψης. Το «πιο αναπτυγμένο μοντέλο της οικονομίας», που είναι η εκδοχή μιας βαλρασιανής γενικής ισορροπίας των Arrow και Debreu, «δεν μπορεί να βρει χώρο για αυτό» (Hahn, 1982, p. 1). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με το απόσπασμα του Keynes (2009, p. xxii) που αναφέρθηκε παραπάνω, ότι «το χρήμα εισέρχεται στο οικονομικό σχήμα με έναν ουσιαστικό και ιδιόμορφο τρόπο» και, ενώ οι δύο προσεγγίσεις μοιάζουν ελάχιστα, σφραγίζουν με την κομψότητα του στυλ τους τις θεωρητικές δυσκολίες που γεννά το χρήμα.

1.2. Μέθοδος προσέγγισης: δύο επισημάνσεις

Πριν αναπτυχθεί η μαρξιστική θεωρία χρήματος, απαιτούνται δύο προκαταρκτικές επισημάνσεις. Πρώτον, η θεωρία του χρήματος σε κάθε σχολή σκέψης (ομάδα θεωρητικών συγγραφέων που μοιράζονται κοινές αφετηρίες) μπορεί να αναλυθεί σε τέσσερα αλληλένδετα επίπεδα τα οποία είναι:

1. Η γέννηση του χρήματος
2. Η φύση του χρήματος (είναι)
3. Οι λειτουργίες του χρήματος
4. Οι μορφές του χρήματος

Η σειρά ανάπτυξης των παραπάνω είναι καθοριστικής σημασίας και σχετίζεται με τους πυλώνες κάθε σχολής σκέψης, τις θεμελιώδεις αρχές που συγκροτούν τη μέθοδο που κάθε μία ενστερνίζεται, με ιδιαίτερη αναφορά στην θεωρία της αξίας. Η σημασία της σειράς ανάπτυξης

⁷ Αυτός είναι εξάλλου και ο λόγος που το χρήμα σαν κατηγορία επιβιώνει στον σοσιαλιστικό τρόπο παραγωγής, αλλά όχι στον κομμουνιστικό. Το ζήτημα εξετάζεται σύντομα και στην επόμενη ενότητα.

της θεωρίας χρήματος έγκειται στο ότι τα όρια κάθε επιπέδου προσδιορίζονται από τα προηγούμενα.

Επιπλέον, κάποια από τα επίπεδα οδηγούν στον ορισμό του χρήματος, ενώ κάποια άλλα στον τρόπο που αυτό εμφανίζεται στην οικονομική ζωή. Το ποια επίπεδα ανήκουν στα πρώτα και ποια στα δεύτερα διαφέρει ανάλογα με την σχολή σκέψης.

Δεύτερον, όλες οι σχολές σκέψης λύνουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο το ζήτημα της προτεραιότητας της λογικής ανάπτυξης των κατηγοριών, έναντι της ιστορικής. Το θέμα αναφέρθηκε στην εισαγωγή, είναι εξαιρετικά σύνθετο και επιχειρείται εδώ μια σύντομη εξέταση. Η ακραία μορφή των δύο λύσεων (ιστορική – λογική) μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του θέματος. Η ακραία ιστορική λύση υπαγορεύει ότι το πρώτο φαινόμενο που εμφανίζεται στον ιστορικό χρόνο είναι το πιο απλό και η ανάλυσή του μας βοηθάει να καταλάβουμε τι είναι το χρήμα, πώς λειτουργεί και τι μορφές παίρνει. Όλα τα επακόλουθα ιστορικά φαινόμενα θα προκύπτουν από αυτό το πρώτο σαν εξέλιξή του. Η αντίθετη λύση, η ακραία λογική, υπαγορεύει ότι, άπαξ κι έχουμε δει τις ανεπτυγμένες μορφές και λειτουργίες του χρήματος, μπορούμε να ανακατασκευάσουμε την ιστορία του, ανεξάρτητα από τον ιστορικό χρόνο.

Το πρόβλημα διευρύνεται, ή τοποθετείται σωστότερα, με την ερώτηση αν το χρήμα είναι οικονομική κατηγορία που ολοκληρώνεται στον καπιταλισμό, κι άρα όλες οι προηγούμενες ιστορικές μορφές είναι αναγκαστικά ελλιπείς και παραπλανητικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν αμφισβητείται από κανέναν ότι το χρήμα απαντάται στους δύο προηγούμενους τρόπους παραγωγής (δουλοκτησία, φεουδαρχία) και η προηγούμενη θέση δεν αναιρεί αυτήν την αλήθεια. Σ' αυτήν την περίπτωση, παρ' όλ' αυτά, η ιστορία του χρήματος θα πρέπει να ξεκινάει από την εμφάνιση και εδραίωση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής γιατί μόνο τότε θα έχουμε ολοκληρωμένα φαινόμενα. Προφανώς, αυτή η θέση επηρεάζεται ιδιαίτερα από το γεγονός ότι το κεφάλαιο εμφανίζεται για πρώτη φορά στην οικονομική ιστορία με την έλευση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και ότι η πρώτη χτυπητή μορφή εμφάνισης του κεφαλαίου είναι η χρηματική. Μια έμμεση απόδειξη υπέρ αυτής της προσέγγισης είναι και η έλλειψη θεωρητικών προσεγγίσεων για το χρήμα πριν από τον Μεσαίωνα με λίγες εξαιρέσεις οι οποίες όμως είναι ελλιπείς.

Στην αντίθετη περίπτωση, σ' αυτήν δηλαδή όπου το χρήμα μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει αναπτυχθεί πλήρως (λειτουργίες και μορφές) ακόμα και μέσα στα πλαίσια της φεουδαρχίας, ή και του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής, μπορούμε να ανατρέξουμε σε όσο παλαιότερες πηγές για να αντλήσουμε πληροφορίες για το θέμα μας. Το ζήτημα περιπλέκεται λόγω της ποιότητας ή της απουσίας των ιστορικών πηγών αλλά και λόγω της διαφορετικής ανάπτυξης των διαφόρων οικονομιών στον ιστορικό χρόνο που γνώρισε πολλά πισωγυρίσματα και ζιγκ-ζαγκ.

Η θέση που παίρνει η μαρξιστική θεωρία στα δύο ζητήματα μας εισάγει στην μαρξιστική θεωρία του χρήματος. Στο ζήτημα της σειράς, ακολουθείται ακριβώς η παραπάνω, δηλαδή αναπτύσσεται πρώτα η γέννηση του χρήματος, κατόπιν ορίζεται το χρήμα, μετά παρουσιάζονται οι λειτουργίες του και τέλος εξετάζονται οι μορφές του. Η γέννηση του χρήματος παίζει ιδιαίτερο ρόλο στον ορισμό του χρήματος, ενώ οι λειτουργίες και οι μορφές έπονται και προσδιορίζουν τον τρόπο εμφάνισης του χρήματος στην οικονομική ζωή. Όλα τα επίπεδα αντεπιδρούν στα προηγούμενα έτσι ώστε οι λειτουργίες να αλλοιώνονται από τις

μορφές, το περιεχόμενο του χρήματος να αλλοιώνεται από τις λειτουργίες και με τη σειρά του να επηρεάζει και την διαδικασία γέννησης στο μέλλον.

Με την πρόταξη της γέννησης του χρήματος φαίνεται σαν να προκρίνεται η ιστορική λύση, αλλά στον Μαρξ, ακολουθείται η λογικο-ιστορική προσέγγιση, που ιδιαίτερα στην περίπτωση του χρήματος είναι σχεδόν ισοβαρής. Αξίζει να παραθέσουμε ένα εκτενές απόσπασμα από τη Μέθοδο της πολιτικής οικονομίας (Βλάχου, 2009, pp. 101–2)

«Αυτές οι απλές κατηγορίες δεν έχουν και κάποια ανεξάρτητη ιστορική ή φυσική ύπαρξη πριν από τις πιο συγκεκριμένες; Εξαρτάται. [...] οι απλές κατηγορίες εκφράζουν σχέσεις όπου μπορεί να έχει πραγματοποιηθεί το λιγότερο εξελιγμένο Συγκεκριμένο χωρίς ακόμα να έχει τοποθετήσει την πιο πολύπλευρη διασύνδεση ή σχέση που εκφράζεται νοητά στην πιο συγκεκριμένη κατηγορία' ενώ το πιο εξελιγμένο Συγκεκριμένο κρατά την ίδια κατηγορία σαν υποταγμένη σχέση. Το χρήμα μπορεί να υπάρξει, και ιστορικά έχει υπάρξει, πριν από το κεφάλαιο, τις τράπεζες, τη μισθωτή εργασία κ.λπ. Απ' αυτή λοιπόν την άποψη μπορεί να πει κανείς πως η απλούστερη κατηγορία μπορεί να εκφράζει κυρίαρχες σχέσεις ενός πιο ανεξέλικτου όλου ή υποταγμένες σχέσεις ενός πιο εξελιγμένου όλου που υπήρχαν ήδη ιστορικά πριν αναπτυχθεί το όλο ως προς την πλευρά που εκφράζεται σε μια πιο συγκεκριμένη κατηγορία. Σ' αυτό το μέτρο η πορεία της αφηρημένης σκέψης, που υψώνεται από το απλούστατο στο σύνθετο, θα ανταποκρινόταν στην πραγματική ιστορική διαδικασία.

Μπορεί από την άλλη μεριά να ειπωθεί πως υπάρχουν πολύ εξελιγμένες, παρόλ' αυτά όμως ιστορικά λιγότερο ώριμες κοινωνικές μορφές όπου βρίσκει κανείς τις ανώτατες μορφές της οικονομίας -π.χ. συνεργασία, ανεπτυγμένο καταμερισμό της εργασίας κ.λπ.- χωρίς να υπάρχει καθόλου χρήμα: παράδειγμα το Περού. Και στις σλαβικές κοινότητες το χρήμα, και η ανταλλαγή που το καθορίζει, δεν εμφανίζονται – ή εμφανίζονται ελάχιστα – μέσα στις ξεχωριστές κοινότητες, αλλά στα σύνορα τους, στη συναλλαγή με άλλες: όπως και γενικά είναι λάθος να τοποθετεί κανείς την ανταλλαγή στο κέντρο της κοινότητας σαν το αρχικό συστατικό της στοιχείο. Αντίθετα, η ανταλλαγή αρχικά εμφανίζεται πιο πολύ στη σχέση ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες παρά για τα μέλη της ίδιας κοινότητας. Παραπέρα: αν και το χρήμα παίζει ένα ρόλο ολόπλευρα και από πολύ νωρίς, ωστόσο στην αρχαιότητα περιορίζεται σαν κυρίαρχο στοιχείο μονάχα σε έθνη μονόπλευρα καθορισμένα, εμπορικά έθνη. Ακόμα και στον πιο προχωρημένο αρχαίο κόσμο, την Ελλάδα και τη Ρώμη, η πλήρης ανάπτυξη του χρήματος, που στη σύγχρονη αστική κοινωνία είναι προϋπόθεση, εμφανίζεται μόνο στην περίοδο της αποσύνθεσης τους. Ωστε η ολότελα απλή αυτή κατηγορία δεν εμφανίζεται ιστορικά σε όλη της την ένταση παρά μόνο στις πιο εξελιγμένες συνθήκες της κοινωνίας. Με κανένα τρόπο δεν διαπερνά όλες τις οικονομικές σχέσεις. Π.χ. στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, στη μεγαλύτερη της ανάπτυξη, βάση εξακολουθούσε να είναι ο φόρος σε είδος και η παροχή σε είδος. Ουσιαστικά το χρηματικό σύστημα έφτασε εκεί σε πλήρη ανάπτυξη μονάχα στο στρατό. Και ποτέ δεν επεκτάθηκε στο σύνολο της εργασίας. Έτσι παρόλο που η απλούστερη κατηγορία μπορεί να έχει υπάρξει ιστορικά πριν από την πιο συγκεκριμένη, μπορεί στην πλήρη της εκτατική και εντατική ανάπτυξη να ανήκει ακριβώς σε μια σύνθετη κοινωνική μορφή, ενώ η πιο συγκεκριμένη κατηγορία είχε αναπτυχθεί πληρέστερα σε μια λιγότερη εξελιγμένη κοινωνία.»

Τέλος, να σημειωθεί ότι η γέννηση του χρήματος στο παρόν πλαίσιο δεν είναι μια διαδικασία που έγινε μια φορά, κάποια στιγμή στο παρελθόν, αλλά μια διαδικασία που επαναλαμβάνεται συνέχεια στην πορεία της οικονομικής ιστορίας, μέσα από εξαιρετικές ιστορικές συνθήκες όπως γενικευμένοι πόλεμοι, επαναστάσεις και αντεπαναστάσεις, γενικευμένες κρίσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής κλπ.

Η παρουσίαση της μαρξιστικής θεωρίας χρήματος θα ακολουθήσει τη σειρά που παρουσιάστηκε παραπάνω. Η παρουσίαση φαίνεται σαν να είναι λογική αλλά ο ιστορικός παράγοντας είναι κομβικός, πρώτον, στις συνθήκες που ξεκινούν την ίδια την διαδικασία γέννησης και, δεύτερον, στα περάσματα από το ένα επίπεδο στο άλλο, ή από την μια μορφή στην άλλη. Από την άλλη, θα γίνει εμφανές ότι η παρουσίαση δεν δεσμεύεται από την εξέλιξη του ιστορικού χρόνου.

2. Η γέννηση του χρήματος

Η Μαρξιστική Θεωρία του Χρήματος (ΜΘΧ), στην πιο πλήρη της έκθεση⁸, στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου του Μαρξ⁹ ξεκινάει με τη διαδικασία γέννησης του χρήματος¹⁰. Η αφετηρία αυτής της διαδικασίας είναι το εμπόρευμα και, ειδικότερα, η διττή του φύση σαν αξία χρήσης και σαν αξία. Η ανταλλακτική αξία είναι η μορφή εμφάνισης της αξίας, και η αξία είναι η κοινωνική ιδιότητα των εμπορευμάτων ως προϊόν της αφηρημένης ανθρώπινης εργασίας¹¹. Η πιο απλή αξιακή σχέση είναι η αξιακή σχέση του εμπορεύματος με ένα άλλο εμπόρευμα, δηλαδή η αξιακή σχέση δύο εμπορευμάτων είναι η πιο απλή έκφραση της αξίας της εμπορεύματος¹².

Η Απλή, Μεμονωμένη ή Τυχαία μορφή της αξίας, η οποία δίνεται με την απλή εξίσωση:

$$\chi \text{ εμπόρευμα } A = \psi \text{ εμπόρευμα } B$$

έχει δύο πόλους, δηλαδή:

τη σχετική μορφή της αξίας, που ενσωματώνεται στο εμπόρευμα Α (εμπόρευμα **του οποίου** εκφράζεται η αξία) και

την ισοδύναμη μορφή της αξίας με το σώμα του εμπορεύματος Β (εμπόρευμα **με το οποίο** εκφράζεται η αξία).

Ο Μαρξ αναλύει τους δύο πόλους με τη σειρά, ξεκινώντας από την ποιοτική πλευρά της σχετικής μορφής και επισημαίνει το γεγονός ότι, για το εμπόρευμα Α, η αξία παίρνει τη

⁸ Η Μαρξική θεωρία του χρήματος εξελισσόταν από τα Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844 (1959) και την Αθλιότητα της Φιλοσοφίας το 1847 (1955), στα Grundrisse (Μαρξ, 1989, 1990a, 1992; Marx, 1980), τα οποία είναι τα Τετράδια Σημειώσεων του Μαρξ από το 1857 έως το 1861, κι από εκεί στην περίφημη Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1859 (Μαρξ, 2010; Marx, 1981). Η έκθεση εδώ βασίζεται στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου (δες επόμενη υποσημείωση), αλλά λαμβάνει υπόψη και τα προαναφερόμενα έργα, και ιδίως την Κριτική.

⁹ Για τον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου ελήφθησαν υπόψη δύο αγγλικές μεταφράσεις (1954, 1976) και φυσικά η ελληνική (Μαρξ, 2002). Η έκδοση του 1954 είναι ανατύπωση της αγγλικής έκδοσης του 1887 που επιμελήθηκε από τον Ένγκελς. Σε ορισμένες περιπτώσεις όπου η αγγλική και η ελληνική έκδοση ήταν σε αναντιστοιχία έγινε αντιπαραβολή με τη ρωσική έκδοση.

¹⁰ «Ο καθένας ξέρει, κι αν ακόμα δεν ξέρει τίποτα άλλο, ότι τα εμπορεύματα έχουν μια κοινή μορφή αξίας που έρχεται στον ανώτατο βαθμό σε χτυπητή αντίθεση με τις ποικίλες φυσικές μορφές τους – τη χρηματική μορφή. Και τώρα εδώ πρέπει να κάνουμε κάτι που ούτε καν επιχείρησε να το κάνει η αστική πολιτική οικονομία και συγκεκριμένα να δείξουμε τη γένεση αυτής της χρηματικής μορφής, δηλαδή να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της έκφρασης της αξίας που περιέχεται μέσα στην αξιακή σχέση των εμπορευμάτων από την πιο απλή και πιο αφανή μορφή της ως την εκθαμβωτική χρηματική μορφή. Έτσι θα εξαφανιστεί ταυτόχρονα και το αίνιγμα του χρήματος» (Μαρξ, 2002, p. 62).

¹¹ «Αν όμως θυμηθούμε ότι τα εμπορεύματα είναι αξιακές αντικειμενικότητες μόνο εφόσον αποτελούν εκφράσεις της ίδιας κοινωνικής μονάδας, της ανθρώπινης εργασίας, ότι επομένως η αξιακή αντικειμενικότητά [...] τους είναι καθαρά κοινωνική, τότε είναι για μας αυτονόητο ότι μπορεί να εκδηλώνεται μονάχα στην κοινωνική σχέση του ενός εμπορεύματος με ένα άλλο εμπόρευμα.» (Μαρξ, 2002, pp. 61–62)

¹² Λέγοντας «η πιο απλή» εννοείται «η πιο αφηρημένη».

μορφή του εμπορεύματος Β. Χωρίς το Β, η αξία που είναι ενσωματωμένη στο Α δεν μπορεί να εκφραστεί γιατί η ίδια η εργασία δεν είναι αξία. Αυτό το επιχείρημα απευθυνόταν ιδιαίτερα προς τους Ουτοπικούς Σοσιαλιστές που υποστήριζαν την κατάργηση του χρήματος και την αντικατάστασή του με κουπόνια εργασίας ή εργατικό χρήμα (βλέπε επίσης Foley, 2005). Το επιχείρημα είναι, παρ' όλ' αυτά, πολύ σημαντικό για την γέννηση του χρήματος με τη μορφή του εμπορευματικού χρήματος. Συνεπώς, η ισοδύναμη μορφή δεν είναι μόνο χρήσιμη για την έκφραση της αξίας αλλά δανείζει το ίδιο της το σώμα και τις υλικές της ιδιότητες έτσι ώστε η αξία να παίρνει τη μορφή του Β (τουλάχιστον για το Α). Η σχετική μορφή εδράζεται στο γεγονός ότι το εμπόρευμα Α εκφράζει την αξία του με την αξία χρήσης του εμπορεύματος Β.

Η σχέση: χ εμπόρευμα Α = ψ εμπόρευμα Β, δηλώνει επίσης μια ποσοτική αναλογία με την οποία ανταλλάσσονται τα δύο αυτά εμπορεύματα. Η ποσοτική αυτή αναλογία σημαίνει ότι σε χ εμπόρευμα Α έχει αποκρυσταλλωθεί τόση ανθρώπινη εργασία όση σε ψ εμπόρευμα Β. Στην ποσοτική αυτή αναλογία, στη διαμόρφωση δηλαδή των συντελεστών χ και ψ , παίζει ρόλο η παραγωγική δύναμη της κάθε μιας ωφέλιμης εργασίας. Αλλαγές στην αξία ενός εκ των δύο ή και των δύο μπορεί να αλλάξει ή να μην αλλάξει την αναλογία με την οποία τα δύο εμπορεύματα ανταλλάσσονται και συνεπώς, η σχετική μορφή δεν καθρεπτίζει ούτε αναμφισβήτητα ούτε εξαντλητικά τις αλλαγές στο μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος.

Η ισοδύναμη μορφή ενός εμπορεύματος είναι η μορφή της άμεσης ανταλλαξιμότητάς του με ένα άλλο εμπόρευμα. Στην ισοδύναμη μορφή **δεν εμπεριέχεται κανένας ποσοτικός καθορισμός της αξίας**. Το εμπόρευμα Β μπαίνει στην εξίσωση μόνο σαν ορισμένη ποσότητα ενός πράγματος και δεν μπορεί ποτέ να εκφράσει τη δική του αξία.

Η απλή μορφή της αξίας είναι ανεπαρκής και έτσι περνάμε στην Ολική ή Ανεπτυγμένη μορφή της αξίας, η οποία αποτυπώνεται στην εξίσωση:

$\omega \text{ εμπόρευμα } A = v \text{ εμπόρευμα } B, \eta = \phi \text{ εμπόρευμα } \Gamma, \eta = \psi \text{ εμπόρευμα } \Delta, \eta = \chi \text{ εμπόρευμα } E,$ $\eta = \kappa\lambda\pi.$
--

Στην ανεπτυγμένη σχετική μορφή της αξίας, το εμπόρευμα Α βρίσκεται σε κοινωνική σχέση, όχι μόνο με ένα διαφορετικό εμπόρευμα, αλλά με όλα τα εμπορεύματα. Για την αξία του εμπορεύματος πλέον είναι αδιάφορη η αξία χρήσης με την οποία εμφανίζεται. Στην ανεπτυγμένη μορφή της αξίας γίνεται ολοφάνερο πως η ανταλλακτική σχέση όλων των εμπορευμάτων δεν είναι τυχαίο φαινόμενο. Επομένως, το μέγεθος της αξίας ορίζει την ανταλλαγή, κι όχι η ανταλλαγή το μέγεθος της αξίας. Στην άλλη πλευρά της εξίσωσης, κάθε εμπόρευμα παίζει το ρόλο του ισοδύναμου για το Α. Η καθορισμένη φυσική μορφή καθενός απ' αυτά τα εμπορεύματα είναι τώρα μια ιδιαίτερη ισοδύναμη μορφή, δίπλα σε πολλές άλλες. Η Ανεπτυγμένη μορφή είναι ανεπαρκής γιατί η σχετική μορφή δεν είναι ολοκληρωμένη, λόγω της ατελείωτης σειράς έκφρασης της αξίας και γιατί η έκφραση της αξίας δεν είναι ενιαία και ομοιόμορφη. Αναστρέφοντας την Ανεπτυγμένη μορφή προκύπτει η Γενική μορφή της αξίας.

Η ανάλυση μέχρι εδώ είναι εξαιρετικά αφηρημένη, αναπτύσσοντας λογικά την εξέλιξη της κατηγορίας «μορφή της αξίας»¹³. Ο Μαρξ υπονόησε ότι η ανάλυσή του είναι σε κάποιο βαθμό ιστορικά συγκεκριμένη όταν στην πρώτη μορφή της αξίας χρησιμοποίησε σαν παράδειγμα το λινό (πανί, linen) και το πανωφόρι (σακάκι, coat) για τα εμπορεύματα Α και Β αντίστοιχα. Αυτά δεν είναι τυχαία παραδείγματα: το λινό υπήρχε μερικές χιλιάδες χρόνια πριν

¹³ Για τον τρόπο έκθεσης και τις δυσκολίες του βλέπε Rubin (2005b).

από την έλευση του καπιταλισμού, αλλά έγινε σχεδόν το σύμβολο του Αγγλικού καπιταλισμού. Το πανωφόρι είναι ένα προϊόν εργασίας όλων των τρόπων παραγωγής με πολύ διαφορετικό και εξελισσόμενο περιεχόμενο. Το ίδιο ισχύει και για τον καφέ, το τσάι, το καλαμπόκι και το σίδηρο. Όταν ο Μαρξ μπαίνει στη Γενική μορφή, δεν χρησιμοποιεί πλέον εμπορεύματα Α, Β κλπ. αλλά μόνο τα συγκεκριμένα εμπορεύματα της Ανεπτυγμένης μορφής.

Εισάγοντας την Γενική μορφή, ο Μαρξ ισχυρίζεται ότι η πρώτη μορφή παρουσιάζεται στην πράξη μόνο στις πρώτες αρχές όταν τα προϊόντα της δουλειάς μετατρέπονται σε εμπορεύματα με τυχαίες ή ευκαιριακές ανταλλαγές, ενώ η δεύτερη μορφή παρουσιάζεται όταν ένα οποιοδήποτε προϊόν εργασίας ανταλλάσσεται με διάφορα άλλα προϊόντα, όχι πια σαν εξαίρεση, μα από συνήθεια (Μαρξ, 2002, p. 79). Ο Λαπαβίτσας (2003, 2005a, 2005b), ισχυριζόμενος ότι ο μηχανισμός του περάσματος στη γενική μορφή δεν είναι καθόλου ξεκάθαρος, επιχειρεί να θεμελιώσει ιστορικά την ανάλυση. Ακολουθώντας τον Μαρξ¹⁴, ισχυρίζεται ότι το χρήμα προκύπτει ιστορικά εκεί όπου ξεχωριστές κοινότητες και κοινωνίες έρχονται σε επαφή μεταξύ τους. Σε αυτά τα σημεία οικονομικής αλληλεπίδρασης είναι πιθανό για τους εμπόρους να είναι αμοιβαία ξένοι και ανεξάρτητοι αλλά ταυτόχρονα να αναπτύσσουν εθμικούς δεσμούς μεταξύ τους (όπ, σελ. 554). Αυτοί είναι σημαντικοί όροι για το πέρασμα στη Γενική μορφή.

Το επιχείρημα απαιτεί ένα εις βάθος διάβασμα των δύο πρώτων μορφών, αξιοποιώντας την αντίθεση ενεργού – παθητικού που εμπεριέχεται σε αυτές, με τον ενεργό πόλο να βρίσκεται στο εμπόρευμα που είναι στη σχετική μορφή, ενώ το παθητικό αναφέρεται στο εμπόρευμα στην ισοδύναμη μορφή¹⁵. Στην εξίσωση της Απλής μορφής, ο Λαπαβίτσας αντικαθιστά το ίσον με ένα βέλος που δείχνει προς τα δεξιά, ώστε να τονίσει ότι το σχετικό Α παίρνει την πρωτοβουλία κάνοντας το εναρκτήριο άνοιγμα για την ανταλλαγή, ενώ το Β ανταποκρίνεται και έτσι η άμεση ανταλλαξιμότητα του Β προκύπτει εντελώς από το αίτημα για ανταλλαγή, που γίνεται από τον ιδιοκτήτη του Α και υπάρχει μόνο σε σχέση με το Α (όπ, σελ. 559). Αυτή η πρωτοβουλία του Α είναι ο σύνδεσμος μεταξύ της πρώτης μορφής της αξίας και της επόμενης – ο κάτοχος του Α ζητάει να κάνει ανταλλαγή με όλους τους άλλους ιδιοκτήτες εμπορευμάτων. Παρ' όλ' αυτά, το πέρασμα στη Γενική μορφή απαιτεί τη συμμετοχή στη διαδικασία του κοινωνικού εθίμου ώστε να δημιουργηθεί μια ασυμμετρία μεταξύ του εμπορεύματος Α και όλων των άλλων εμπορευμάτων. Στην περίπτωση των «μη διαφοροποιημένων» εμπορευμάτων το πέρασμα στη Γενική μορφή δεν θα οδηγούσε σε ένα γενικό ισοδύναμο, αλλά θα τα έκανε όλα γενικά ισοδύναμα (το καθένα για τα υπόλοιπα). Με άλλα λόγια, αν τα έκανε όλα, δεν θα έκανε κανένα

¹⁴ «Η μορφή του χρήματος κολλάει ή στα σπουδαιότερα είδη που τα παίρνουν από ξένες χώρες, δίνοντας σε αντάλλαγμα τα δικά τους, και που πραγματικά αποτελούν αυτοφυσικές μορφές της ανταλλακτικής αξίας των ντόπιων προϊόντων. Ή στο αντικείμενο χρήσης που αποτελεί το κύριο στοιχείο της ντόπιας εκποιήσιμης παρουσίας, όπως λχ. στα ζώα. Τη μορφή του χρήματος την αναπτύσσουν πρώτα οι νομάδες λαοί, γιατί όλο τους το βίος υπάρχει σε κινητή κι επομένως άμεσα εκποιήσιμη μορφή, και γιατί ο τρόπος της ζωής τους τους φέρνει διαρκώς σ' επαφή με ξένες κοινότητες, πράγμα που τους σπρώχνει στην ανταλλαγή προϊόντων.» (Μαρξ, 2002, p. 102)

¹⁵ Στην εισαγωγή της συζήτησης για την Απλή μορφή της αξίας ο Μαρξ χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους, αναφερόμενος στα εμπορεύματα Α και Β: «Το πρώτο εμπόρευμα παίζει ενεργητικό, το δεύτερο παθητικό ρόλο» (όπ, σελ. 62). Επιπλέον, και πιο καθαρά, στην συζήτηση της σχέσης εξέλιξης ανάμεσα στη σχετική και την ισοδύναμη μορφή, ο Μαρξ λέει: «Στο βαθμό της εξέλιξης της σχετικής μορφής της αξίας αντιστοιχεί ο βαθμός εξέλιξης της ισοδύναμης μορφής. Όμως, κι αυτό πρέπει να προσεχτεί καλά, η εξέλιξη της ισοδύναμης μορφής είναι απλώς έκφραση και αποτέλεσμα της εξέλιξης της σχετικής μορφής της αξίας.» (όπ, σελ. 81)

γενικό ισοδύναμο. Ο Μαρξ ο ίδιος επισήμανε το ζήτημα ρητά¹⁶ και πρότεινε ότι αυτό το πρόβλημα ήταν ιστορικό και ως τέτοιο λύθηκε από την κοινωνική πράξη¹⁷. Ο Λαπαβίτσας συγκεκριμενοποιεί αυτήν τη κοινωνική πράξη προτείνοντας δύο αναγκαίους όρους για το ξεπέρασμα της θεωρητικής δυσκολίας, οι οποίοι θα μπορούσαν αμφότεροι να έχουν ικανοποιηθεί ιστορικά. Πρώτον, το κοινωνικό έθιμο που περιέχεται σε αλυσίδες παραδοσιακών συναλλαγών θα μπορούσε να οδηγήσει κάποια εμπορεύματα στο να έλκουν αρκετά αιτήματα για ανταλλαγή μονομιάς. Δεύτερον, η ικανότητα αυτών των μεμονωμένων εμπορευμάτων να αγοράζουν θα ήταν αυτό-ενισχυόμενη. Η προσέγγιση αυτή φωτίζει το πέρασμα στη χρηματική μορφή (Laravitsas, 2005a) όπου το γενικό ισοδύναμο παγιώνεται σε ένα εμπόρευμα λόγω ορισμένων ιδιοτήτων που υποστηρίζουν την κοινωνική διαδικασία της επιλογής του.

Στη Γενική μορφή τα εμπορεύματα εκφράζουν τις αξίες τους απλά – με ένα εμπόρευμα, και ομοιόμορφα – με το ίδιο εμπόρευμα. Η Γενική μορφή σχετίζει πραγματικά τα εμπορεύματα μεταξύ τους σαν αξίες ή τα κάνει να εμφανίζονται σαν ανταλλακτικές αξίες το ένα απέναντι στο άλλο. «Η εμφάνιση ενός γενικού ισοδύναμου είναι ένα αυθόρμητο, αποκεντρωμένο φαινόμενο που συνοδεύει την εξέλιξη της εμπορευματικής μορφής» (Foley, 2005). Το ειδικό εμπόρευμα που παίρνει μόνιμα την θέση του γενικού ισοδύναμου αποκλείεται έτσι από τα υπόλοιπα εμπορεύματα και η φυσική του μορφή συμφύεται κοινωνικά με την ισοδύναμη μορφή – γίνεται **χρηματικό εμπόρευμα** ή λειτουργεί σαν χρήμα. Το πέρασμα από τη Γενική μορφή στη Χρηματική μορφή έχει ολοκληρωθεί.

2.1. Ορισμός του Χρήματος (Είναι)

Ο Μαρξ δεν ορίζει το χρήμα με τον τυπικό τρόπο («χρήμα είναι...»). Ορίζει με αυστηρότητα τη διαδικασία γέννησής του μέσα από την εξέλιξη των μορφών της αξίας. Από την ανάλυση προκύπτει ότι **χρήμα είναι η αυτοτελής μορφή της αξίας** – αυτός είναι ο ορισμός που χρησιμοποιείται εδώ – ή το καθολικό (ή το απόλυτο) ισοδύναμο ή η ανεξάρτητη ανταλλακτική αξία. Οι ορισμοί αυτοί δεν είναι αλληλοαποκλειόμενοι αλλά προκύπτουν από διάφορες πλευρές της διαδικασίας γέννησης και βρίσκονται όλοι διάσπαρτοι στο Κεφάλαιο.

Αντιπαραθετικά, το γενικό ισοδύναμο δεν είναι αυτοτελές – θα πρέπει να εξελιχθεί σε χρήμα ή να ξαναγίνει ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα, ή ακόμα και να εξαφανιστεί. Η επισήμανση αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη για την ανάλυση των λεγόμενων εναλλακτικών νομισμάτων μέσα στα Τοπικά Συστήματα Ανταλλακτικού Εμπορίου (Local Exchange Trading Systems – LETS).

Η απουσία ορισμού από τον Μαρξ με την τυπική, στενή έννοια έδωσε το έναυσμα σε μια σειρά θεωρητικών να παραθέσουν διάφορους ορισμούς με τους οποίους επιχειρούν να

¹⁶ «[...] για τον κάθε κάτοχο εμπορεύματος κάθε ξένο εμπόρευμα ισχύει σαν ιδιαίτερο ισοδύναμο του εμπορεύματός του, κι επομένως το δικό του το εμπόρευμα χρησιμεύει σαν γενικό ισοδύναμο όλων των άλλων εμπορευμάτων. Επειδή όμως όλοι οι κάτοχοι εμπορευμάτων κάνουν το ίδιο, κανένα εμπόρευμα δεν είναι γενικό ισοδύναμο και γι' αυτό τα εμπορεύματα δεν έχουν μια γενική σχετική μορφή αξίας, με την οποία να εξομοιώνονται σαν αξίες και να συγκρίνονται σαν μεγέθη αξίας. Έτσι δεν αντικρύζουν καθόλου το ένα το άλλο σαν εμπορεύματα, αλλά μόνο σαν προϊόντα ή αξίες χρήσης» (Μαρξ, 2002, p. 100).

¹⁷ «Στην αμηχανία τους οι κάτοχοι μας εμπορευμάτων σκέφτονται όπως ο Φάουστ. «Εν αρχή ην η πράξις». Γιαυτό έδρασαν προτού σκεφτούν. Οι νόμοι της φύσης του εμπορεύματος βρήκαν την επιβεβαίωσή τους στο φυσικό ένστικτο των κατόχων εμπορευμάτων. [...] Όμως μονάχα η κοινωνική πράξη μπορεί ένα ορισμένο εμπόρευμα να το μετατρέψει σε γενικό ισοδύναμο. Γιαυτό, η κοινωνική δράση όλων των άλλων εμπορευμάτων ξεχωρίζει ένα καθορισμένο εμπόρευμα που μ' αυτό εκφράζουν όλα τις αξίες τους.» (όπ)

γεφυρώσουν κάποια φαινομενική αντίθεση της θεωρίας με την πραγματικότητα της εκάστοτε εποχής. Εδώ παρατίθενται τρεις χαρακτηριστικοί ορισμοί. Ο Hilferding (1981, p. 32) ορίζει ότι χρήμα είναι το εξουσιοδοτημένο «από όλη την κοινή δράση των εμπορευμάτων να εκφράζει την αξία όλων των άλλων εμπορευμάτων». Το χρήμα είναι η ενιαία μορφή εμφάνισης της αφηρημένης εργασίας (Moseley, 2005). Σύμφωνα με τον Λαπαβίτσα (2005a) το χρήμα εμφανίζεται ως ο μονοπωλητής της ικανότητας να αγοράζει, σε μια διαδικασία μέσω της οποίας ένα εμπόρευμα αποκτά άμεση ανταλλαξιμότητα με όλα τα άλλα.

Σαν αυτοτελής μορφή της αξίας, το χρήμα έχει διάφορες λειτουργίες που προκύπτουν από τη φύση του και παίρνει διάφορες μορφές που υπηρετούν αυτές τις λειτουργίες (de Brunhoff, 2005)¹⁸. Προηγουμένως, θα πρέπει να γίνουν δύο διακρίσεις. Πρώτον, πρέπει να υπάρχει διάκριση ανάλογα με το επίπεδο αφαίρεσης, μεταξύ των διαφόρων μορφών του χρήματος και των ενσωματώσεών τους, ή αναπαραστάσεων, ή συγκεκριμένων μορφών. Υπό αυτή την έννοια, το εμπορευματικό χρήμα είναι η μορφή, και θα μπορούσε να ενσωματωθεί σε χρυσό ή ασημένιο νόμισμα. Οι συγκεκριμένες μορφές είναι και οι ίδιες αφηρημένες μορφές, δεδομένου ότι δεν υπάρχει χρυσό νόμισμα γενικά, αλλά Λίρα Αγγλίας, Krugerrand κ.λπ. Το ίδιο ισχύει και για το πιστωτικό χρήμα που μπορεί να λάβει τη συγκεκριμένη μορφή (μετατρέψιμου) τραπεζογραμματίου ή επιταγής. Ειδικά σε σχέση με το πιστωτικό χρήμα, θα πρέπει να γίνει μια δεύτερη διάκριση ανάλογα με το επίπεδο της πίστωσης που δημιουργεί την αντίστοιχη μορφή. Αυτά τα επίπεδα είναι η εμπορική πίστη, η τραπεζική πίστη και η πίστωση της κεντρικής τράπεζας με κρατική εγγύηση. Κάθε επίπεδο έχει διάφορες ενσωματώσεις, ορισμένες από τις οποίες είναι παρόμοιες και ορισμένες άλλες πολύ διαφορετικές.

3. Οι λειτουργίες του χρήματος και οι αντίστοιχες μορφές

3.1. Το μέτρο της αξίας, η μορφή της τιμής και η κλίμακα των τιμών

Η απλή σχετική έκφραση της αξίας ενός εμπορεύματος με το εμπόρευμα που λειτουργεί ήδη ως χρήμα είναι η αρχέγονη μορφή της τιμής. Κατά συνέπεια, η πρώτη λειτουργία του χρήματος προέρχεται άμεσα από την γέννηση του χρήματος και είναι αυτή του μέτρου της αξίας. Το πιο σημαντικό αποτέλεσμα αυτής της λειτουργίας είναι ότι τα εμπορεύματα εισέρχονται στην κυκλοφορία με τιμή και το χρήμα με αξία (de Brunhoff, 1976, σ.26). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με άλλες σχολές σκέψης που ισχυρίζονται ότι τα εμπορεύματα εισέρχονται στην κυκλοφορία χωρίς τιμή και την αποκτούν εκεί, όπως και ότι το χρήμα εισέρχεται στην κυκλοφορία χωρίς αξία και την αποκτά στην κυκλοφορία.

Το εμπορευματικό χρήμα συνδέθηκε ιστορικά με τα πολύτιμα μέταλλα, με πιο εξέχοντες εκπροσώπους τους το χρυσό και το ασημί. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι «μόνο χάρη σ' αυτή τη λειτουργία ο χρυσός - αυτό το ειδικό ισοδύναμο εμπόρευμα - γίνεται πρώτα χρήμα» (Μαρξ, 2002, p. 107). Θα πρέπει να τονιστεί ότι, εξ ορισμού, *το χρήμα δεν έχει τιμή*¹⁹ και ως

¹⁸ Η τοποθέτηση αυτή είναι στον αντίποδα της κυρίαρχης θεωρητικής θέσης ότι το χρήμα είναι ό,τι το χρήμα κάνει.

¹⁹ Η τιμή του χρήματος είναι ανάλογο του βάρους του κιλού ή του μήκους του μέτρου – δηλαδή, μια έκφραση χωρίς περιεχόμενο ή μια ταυτολογία. Βλέπε επίσης de Brunhoff (1976) και Arthur (2005).

προς την ανταλλακτική του αξία, μπορεί κανείς να διαβάσει ένα τιμοκατάλογο από δεξιά προς τα αριστερά.

Για αυτή τη λειτουργία απαιτείται μόνο ιδεατό ή φανταστικό χρήμα, πράγμα που σημαίνει ότι για τον σχηματισμό της τιμής, το χρήμα δεν χρειάζεται να εμφανιστεί. Για να καθορίσει την τιμή του εμπορεύματος ο ιδιοκτήτης του δεν είναι καθόλου απαραίτητο ότι αυτός ή κάποιος άλλος φέρει το ισοδύναμο της τιμής σε χρήμα οποιαδήποτε μορφής. Αυτή η απλή παρατήρηση οδήγησε στην ψευδαίσθηση ότι το χρήμα δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα όνομα, μια αυθαίρετη έκφραση για την αριθμητική αξιακή σχέση. Παρ' όλα αυτά, «η τιμή εξαρτιέται ολότελα από το πραγματικό χρηματικό υλικό» (όπ, p.109).

Η διάκριση μεταξύ του μέτρου της αξίας και της κλίμακας των τιμών είναι πολύ σημαντική. Στη βιβλιογραφία (κυρίαρχη, αλλά και μετα-Κεϋνσιανή) χρησιμοποιείται ο όρος «λογιστική μονάδα», ο οποίος είναι ισοδύναμος με την «κλίμακα των τιμών», αλλά χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το «μέτρο της αξίας». Η διάκριση αυτή εντοπίστηκε και αναλύθηκε από τον Μαρξ. Η ανάλυση του Μαρξ παρατίθεται εκτεταμένα, κυρίως λόγω της σημασίας που αυτή η σύγχυση έχει αποκτήσει (βλέπε επίσης, Nelson (2005)).

«Μέτρο των αξιών είναι σαν κοινωνική ενσάρκωση της ανθρώπινης εργασίας. Κλίμακα των τιμών είναι σαν καθορισμένο βάρος μετάλλου. Σαν μέτρο της αξίας χρησιμεύει για να μετατρέπει τις αξίες των πολυποίκιλων εμπορευμάτων σε τιμές, σε φανταστικά ποσά χρυσού. Σαν κλίμακα των τιμών μετράει τα ποσά αυτά του χρυσού. Με το μέτρο των αξιών μετριοούνται τα εμπορεύματα σαν αξίες, η κλίμακα των τιμών αντίθετα μετράει τα ποσά του χρυσού με βάση ένα ορισμένο ποσό χρυσού, και όχι την αξία ενός ποσού χρυσού με το βάρος ενός άλλου. Για την κλίμακα των τιμών πρέπει να καθοριστεί ένα καθορισμένο βάρος χρυσού σαν μονάδα μέτρησης. Εδώ, όπως και σ' όλους τους άλλους καθορισμούς των μέτρων ομώνυμων μεγεθών, αποφασιστικό ρόλο παίζει η σταθερότητα του μέτρου. Γι' αυτό, η κλίμακα των τιμών εκπληρώνει τη λειτουργία της τόσο καλύτερα, όσο πιο αμετάβλητα το ίδιο ποσό χρυσού χρησιμεύει σαν μονάδα μέτρησης. Σαν μέτρο των αξιών ο χρυσός μπορεί να χρησιμεύσει μόνο γιατί ο ίδιος είναι προϊόν εργασίας, δηλ. κάτι που η αξία του μπορεί ν' αλλάξει.» (Μαρξ, 2002, pp. 110–111)

Η αντίφαση όπου από τη μία η κλίμακα είναι μια απλή σύμβαση και, ταυτόχρονα, είναι γενικά αποδεκτή, λύνεται με νομική ρύθμιση (όπ, p.113). Για άλλη μια φορά, πρέπει να τονισθεί ότι αυτό που ρυθμίζεται είναι η κλίμακα (ή λογιστική μονάδα), και όχι το μέτρο της αξίας. Τα νομισματικά ονόματα ξεπηδούν απευθείας από αυτήν την ρύθμιση και είναι άσχετα με τη λειτουργία του μέτρου της αξίας. Η εμφάνισή τους είναι καθαρά ιστορική, συνήθως σχετίζεται με ονόματα βάρους και μπορεί να δώσει πολύ λίγες πληροφορίες σχετικά με τη φύση αυτού του οποίου είναι ονόματα. Με το πέρασμα του χρόνου, η φθορά μέσω της χρήσης, αλλά και μέσω της απάτης και της παραχάραξης αλλοιώνει το περιεχόμενο που βρίσκεται πίσω από το όνομα, χωρίς να επηρεάζει το ίδιο το όνομα. Παρ' όλα αυτά, αυτή είναι μια περίπτωση όπου το ίδιο όνομα εκφράζει διαφορετικά ποσοτικά περιεχόμενα της ίδιας μορφής. Τα πράγματα μπερδεύονται σοβαρά όταν τα ίδια ονόματα χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν μια διαφορετική μορφή.

Η μορφή που είναι κατάλληλη ή ιδανική για το μέτρο της αξίας είναι το εμπορευματικό χρήμα γενικά, δηλαδή χρυσός, ασήμι, χαλκός κλπ. (Arnou, 1984). Η μορφή που προσιδιάζει στη λογιστική μονάδα περιλαμβάνει, πρώτον, ένα πρότυπο, συνήθως βάρους, αλλά που εξαρτάται από το συγκεκριμένο εμπορευματικό χρήμα· δεύτερον, ένα όνομα που δόθηκε με

σύμβαση· και τρίτον, ένα αριθμητικό σύστημα, με το δεκαδικό να επικρατεί σχεδόν παντού στον εικοστό αιώνα²⁰.

Για να επιστρέψουμε στη μορφή της τιμής, εκτός από το να εκφράζεται ιδανικά, θα πρέπει επίσης να πραγματοποιηθεί και το χρήμα πρέπει να ανταλλαχθεί με το εμπόρευμα που φέρει την ετικέτα με την τιμή. «Σκληρά μετρητά» (hard cash)²¹ πρέπει να εμφανίζονται έτσι ώστε τα εμπορεύματα να κυκλοφορούν και το μέσο κυκλοφορίας έρχεται στο προσκήνιο.

3.2. Το μέσο κυκλοφορίας

Η λειτουργία του χρήματος ως μέσο κυκλοφορίας είναι η πιο εντυπωσιακή και μια που κανείς δεν μπορεί να μην προσέξει. Έχει θεωρηθεί λαθεμένα ως η πρώτη λειτουργία του χρήματος και μάλιστα αυτή που δίνει στο χρήμα το περιεχόμενό του. Η παρουσίαση εδώ θα είναι σύντομη, δεδομένου ότι τα περισσότερα θέματα που σχετίζονται με το μέσο κυκλοφορίας είναι κοινώς αποδεχτά, τουλάχιστον στη μαρξιστική παράδοση. Η κυκλοφορία του εμπορεύματος είναι η διπλή μετατροπή του που απεικονίζεται από τον τύπο $E - X - E$ ή από δύο αλληπάλληλες ενέργειες: πώληση - αγορά.

Η δυνατότητα του χρήματος να συμβολίζεται και η πραγματοποίηση αυτής της δυνατότητας έχουν και οι δύο εξεταστεί διεξοδικά στη βιβλιογραφία, δεδομένου ότι εμφανίζονται ως πηγές για τη μορφή διατακτικού χρήματος (fiat money) και για τις σχετικές συγχύσεις (de Brunhoff, 1976; Rubin, 1979). Υπάρχουν τρεις προσεγγίσεις στον Μαρξ για την αναγκαιότητα του συμβόλου, δύο λογικές και μία ιστορική.

Το κέρμα περιέχει την αντίφαση για τη μετεξέλιξή του σε ένα απλό σύμβολο του εαυτού του. Πρώτον, κέρματα που είναι φορείς πλήρους αξίας μπορούν να υλοποιήσουν ένα άθροισμα τιμών που εξαρτάται όχι μόνο από το μεταλλικό περιεχόμενό τους, αλλά και από την ταχύτητα κυκλοφορίας τους. Εάν αυτή η ταχύτητα είναι υψηλότερη από ένα, δηλαδή, στη μονάδα του χρόνου, το ίδιο νόμισμα μπορεί να πραγματοποιήσει περισσότερες από μία φορές την τιμή της οποίας είναι ισοδύναμο, τότε το κέρμα γίνεται αυτομάτως στην κυκλοφορία σύμβολο υψηλότερης αξίας από αυτή που φέρει. Αυτό θα συμβεί οπωσδήποτε, επειδή τα πολύτιμα μέταλλα είναι σχεδόν άφθαρτα έτσι ώστε, οποιαδήποτε κι αν είναι η μονάδα του χρόνου, στην (μεγάλη) ζωή του ένα νόμισμα να υλοποιεί ένα σύνολο τιμών που είναι πολύ υψηλότερο από την αξία που αντιπροσωπεύει. Με άλλα λόγια, η ταχύτητα του χρήματος σε κυκλοφορία αποδεικνύει την ικανότητα του μέσου, ακόμη και αν είναι πλήρης φορέας της αξίας που ισχυρίζεται ότι εκπροσωπεί, να πραγματοποιεί την κυκλοφορία τόσο υψηλότερης αξίας όσες οι περιστροφές του στην μονάδα του χρόνου.

Η δεύτερη αντίφαση προέρχεται από τις φυσικές ιδιότητες των πολύτιμων μετάλλων, και ιδιαίτερα από το γεγονός ότι είναι σχεδόν άφθαρτα. Για την ακρίβεια, τα πολύτιμα μέταλλα δεν είναι εντελώς άφθαρτα και ως εκ τούτου η φθορά των νομισμάτων προκύπτει με φυσικό τρόπο με το πέρασμά τους από χέρι σε χέρι, χωρίς και πριν από οποιαδήποτε συνειδητή παραποίηση. Αυτή η διαδικασία της φθοράς είναι αθροιστική· δηλαδή, το ίδιο πλήρους αξίας κέρμα πραγματοποιεί την αξία που αντιπροσωπεύει πολλές φορές πριν γίνει αντιληπτό ότι το

²⁰ Η Βρετανική Λίρα ακολουθεί το δεκαδικό σύστημα μόλις από το 1971.

²¹ Ο όρος «σκληρά μετρητά» χρησιμοποιείται με ασάφεια εδώ για να εκφράσει ένα σύνολο μορφών που δεν έχουν αναλυθεί ακόμα. Ο όρος ακούγεται τόσο άσχημα στα ελληνικά, όσο και στα αγγλικά και θα σχολιαστεί παρακάτω.

περιεχόμενό του έχει ήδη μειωθεί. Όταν συμβαίνει αυτό, όταν δηλαδή γίνεται αντιληπτό ότι είναι ελλιποβαρές, η αναμενόμενη αντίδραση είναι να απαλλαγεί κανείς από το φθαρμένο κέρμα το συντομότερο δυνατόν, χωρίς καμία επιβάρυνση· με άλλα λόγια να περάσει τη ζημία στον επόμενο κάτοχο. Ωστόσο, αυτό το πέρασμα έχει ήδη συμβεί και είναι δευτερευούσης σημασίας αν ο προηγούμενος κάτοχος χρησιμοποίησε το φθαρμένο κέρμα γνωρίζοντας ότι ήταν ελλιποβαρές.

Εάν αυτό μπορεί να συμβεί χωρίς να παρεμβαίνει καμιά απάτη, τότε η απάτη είναι ακριβώς αυτό που θα προκύψει. Η πρώτη μορφή της απάτης ήταν η περισσότερο ή λιγότερο συστηματική παραποίηση (κίβδηλωση) του κέρματος που οδηγεί στην υπερεκτίμησή του. Όμως, έχει αποδειχθεί ιστορικά ότι απαξιωμένα (κίβδηλα) κέρματα μπορούν να λειτουργήσουν στην κυκλοφορία για αρκετό χρονικό διάστημα πριν αντιμετωπιστούν ως υπερτιμημένα. Η αντίθετη αντίδραση ήταν η έκδοση καθαρών σύμβολων της χαμηλότερης δυνατής αξίας που υποτίθεται ότι εκπροσωπούσαν τα κέρματα και ήταν μετατρέψιμα σε χρυσό (κέρμα ή ράβδο) κατά βούληση, μέχρι και πάλι η απάτη της υπερέκδοσης να αποδειχθεί.

Συνοψίζοντας (και γενικεύοντας), σε λογικό επίπεδο, η διαδικασία του μετασηματισμού των εμπορευμάτων μέσω της κυκλοφορίας κάνει το χρήμα παροδικό και η ύλη του μέσου είναι άνευ σημασίας, εφόσον μπορεί να εκπροσωπεί το χρήμα με κάποια αξιοπρέπεια. Ιστορικά, αυτή η λογική δυνατότητα έχει επικυρωθεί από τη στιγμή που κίβδηλα νομίσματα συνέχισαν να λειτουργούν ως μέσο κυκλοφορίας, παρά την απώλεια σε περιεχόμενο (de Brunhoff, 1976; Itoh & Lapavitsas, 1999). Αυτή είναι η διαδικασία γέννησης του συμβόλου, του οποίου το πιο χαρακτηριστικό αντίτυπο είναι το διατακτικό χρήμα (fiat money). Για τον δεύτερο προσδιορισμό του χρήματος λοιπόν, αυτόν του μέσου κυκλοφορίας, το υλικό είναι άσχετο, αλλά το χρήμα πρέπει να εμφανιστεί (Campbell, 2005). Αυτά τα δύο στοιχεία έρχονται σε πλήρη αντιδιαστολή με τα χαρακτηριστικά του πρώτου προσδιορισμού, του μέτρου της αξίας, όπου το υλικό γενικά είναι το μόνο που έχει σημασία, αλλά η εμφάνιση είναι αχρείαστη.

Η κυκλοφορία είναι ένα πεδίο όπου όλες οι μορφές του χρήματος φαίνεται να μπορούν να λειτουργήσουν, αλλά στην πραγματικότητα δεν λειτουργούν όλες. Συχνά χρησιμοποιείται ο όρος «κληρά μετρητά» (hard cash) για να εκφράσει το σύνολο των μορφών που κυριαρχούν στην κυκλοφορία. Σχετικά με αυτές τις μορφές, χρησιμοποιούνται διάφοροι όροι όπως: «νόμισμα» (currency), «διατακτικό χρήμα» (fiat money), «σύμβολο» ή «μάρκα» (token), «υποχρεωτικής κυκλοφορίας» (legal tender) και «χαρτο-χρήμα» ή «χάρτινο χρήμα» (paper money). Θα ξεκινήσουμε με την αντίστροφη σειρά.

Δεδομένου ότι το χρήμα παύει να είναι εμπόρευμα στην κυκλοφορία (Marx, 1980), οποιοδήποτε υλικό είναι επαρκές όσο υπάρχει μια εγγυημένη σχέση με το εμπορευματικό χρήμα. Με άλλα λόγια, το υλικό από το οποίο το νόμισμα είναι κατασκευασμένο δεν έχει σημασία και υπόκειται σε ιστορικές και κοινωνικές συγκυρίες. Χαρτί ή χαμηλής αξίας μέταλλα, όπως ο χαλκός, έχουν επιλεγεί ιστορικά. Ο όρος «χάρτινο χρήμα» χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς από σχεδόν όλες τις σχολές σκέψης και δεν είναι σαφώς ορισμένος, ακόμη και στη μαρξιστική παράδοση (Arnon, 1984; Arthur, 2005; Foley, 2005; Germer, 2005; Hahn, 1982; Hilferding, 1981; Moseley, 2005). Στην πραγματικότητα, το «χάρτινο χρήμα»²² είναι

²² Το «χάρτινο χρήμα» δεν πρέπει να συγχέεται με το «χαρτονόμισμα». Το τελευταίο είναι (εσφαλμένη) μετάφραση του banknote, δηλαδή του τραπεζογραμμάτιου. Βλέπε και παρακάτω τη διάκριση χρήματος – νομίσματος (money vs currency).

παραπλανητικό ως όρος. Κατ' αρχάς, το υλικό δεν μπορεί να καθορίσει μια μορφή του χρήματος και, ως εκ τούτου, ο όρος «χάρτινο χρήμα» δεν έχει νόημα. Το «χάρτινο χρήμα» είναι ένας όρος που φιλοδοξεί να συλλάβει τις μορφές του χρήματος που δεν περιέχουν καμία αξία. Αλλά τα σύγχρονα κέρματα είναι επίσης άνευ αξίας, ή περιέχουν ένα μικρό κλάσμα της αξίας που αντιπροσωπεύουν στην κυκλοφορία. Υπό αυτή την έννοια, τα μεταλλικά κέρματα θα πρέπει να εμπίπτουν στην κατηγορία του «χάρτινου χρήματος». Εξάλλου, το χαρτί είναι το αγαπημένο υλικό για το πιστωτικό χρήμα, όταν αυτό παίρνει μια απτή μορφή. Η ταύτιση της μορφής του χρήματος με το υλικό με το οποίο εμφανίζεται είναι άλλη μία έκφραση της σύγχυσης μεταξύ του συμβόλου και του συμβολιζόμενου. Συμπερασματικά, το «χάρτινο χρήμα» δεν είναι μια διακριτή μορφή του χρήματος.

Αντίθετα, το διατακτικό χρήμα (fiat money) που εκδίδεται από το κράτος είναι μια ξεχωριστή μορφή που προέρχεται από την κυκλοφορία, προορίζεται να την εξυπηρετεί και δεν μπορεί να την αφήσει. Διατακτικό χρήμα εκδίδεται για να αντικατασταθεί το εμπορευματικό χρήμα στην κυκλοφορία. Είτε αν είναι τυλιγμένο με χαρτί, ή καλύπτεται με φτηνό μέταλλο, είναι ένα σύμβολο της αξίας, διακριτό από το πιστωτικό χρήμα (Μαρξ, 2010 Βλέπε επίσης de Brunhoff, 1976; Nelson, 2005). Το διατακτικό χρήμα έχει την ιδιότητα της υποχρεωτικής κυκλοφορίας και τη σφραγίδα της αρχής που επικυρώνει τη σχέση του με το εμπορευματικό χρήμα.

Το εμπορευματικό χρήμα δεν έχει την ιδιότητα της υποχρεωτικής κυκλοφορίας, διότι δεν την χρειάζεται – αποδεικνύει την ικανότητά του να εκπροσωπεί αξία με τα σωματικά χαρακτηριστικά του, το βάρος και την καθαρότητά του, και αυτό είναι απολύτως σαφές στην περίπτωση της ράβδου. Ως εκ τούτου, η ιδιότητα της υποχρεωτικής κυκλοφορίας δεν είναι μια ξεχωριστή μορφή του χρήματος. Αντίθετα είναι ένα χαρακτηριστικό που στην πραγματικότητα αναφέρεται σε όλες τις μορφές του χρήματος που κυκλοφορούν με την επιβολή του κράτους, και λανθασμένα ταυτίζεται με το διατακτικό χρήμα.

Ένα τελευταίο σχόλιο σχετικά με τη μορφή του διατακτικού χρήματος αφορά τα γαλλικά Assignats ή τα χαρτιά του Υπουργείου Οικονομικών της Μ. Βρετανίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα οποία είναι ακραίες περιπτώσεις διατακτικού χρήματος, στο μέτρο που δεν σχετίζονται με, ή δεν έχουν ως άγκυρα, το εμπορευματικό χρήμα – τουλάχιστον όχι ρητά. Αυτά τα χρήματα είναι απόλυτα μέσα υποχρεωτικής κυκλοφορίας και μπορούν να εμφανιστούν σε ακραίες περιπτώσεις πολέμου ή άλλων αναταραχών. Εξυπηρετούν αποκλειστικά την κυκλοφορία και είναι εντελώς άχρηστα έξω από αυτήν (Hilferding, 1981).

Οι περιπτώσεις αυτές αποκαλύπτουν τη σημασία του κράτους, ο ρόλος του οποίου είναι πλέον ενισχυμένος (Clarke, 2003). Εκτός από τον καθορισμό της κλίμακας των τιμών, παρέχει τη σφραγίδα της υποχρεωτικής κυκλοφορίας για τα μέσα κυκλοφορίας που το απαιτούν. Οι μηχανισμοί μέσω των οποίων το κράτος νομιμοποιείται σχετίζονται με τη δημοσιονομική πολιτική, δηλαδή τη φορολόγηση, τις δαπάνες και, πρόσφατα, την προκαταβολή κεφαλαίου σε διάφορες περιπτώσεις.

Για να συνοψίσουμε μέχρι εδώ, το διατακτικό χρήμα είναι όρος που εκφράζει όλες τις μορφές των συμβόλων της αξίας στην κυκλοφορία με υποχρεωτική κυκλοφορία, ανεξάρτητα από το υλικό τους ή την ονομαστική σχέση τους με το εμπορευματικό χρήμα. Αυτή η σχέση είναι αντιστρόφως ανάλογη με τη σημασία της υποχρεωτικής κυκλοφορίας και αποδεικνύεται μέσα από την μετατρεψιμότητα της μιας μορφής στην άλλη. Όσο πιο εύκολη, καθιερωμένη και βέβαιη είναι η μετατρεψιμότητα, συνολικά και σε σχέση με τους όρους της, τόσο λιγότερο

απαραίτητη είναι η ιδιότητα της υποχρεωτικής κυκλοφορίας. Το διατακτικό χρήμα είναι μια μορφή χρήματος η σημασία της οποίας συμβαδίζει με εκείνη της λειτουργίας του χρήματος ως μέσου κυκλοφορίας και σβήνει με την τελευταία.

Οι Ίτο και Λαπαβίτσας (Itoh & Lapavitsas, 1999) υποστηρίζουν ότι «η χαρακτηριστική μορφή του χρήματος στην κυκλοφορία είναι το νόμισμα, συχνά με τη μορφή του κέρματος», αλλά περισσότερα θα πρέπει να ειπωθούν, ειδικά για τη σχέση του νομίσματος (currency) με το διατακτικό χρήμα. Νόμισμα και διατακτικό χρήμα είναι ταυτόσημοι όροι στην ελληνική γλώσσα, ενώ είναι κυριολεκτικά οι δύο πλευρές του ίδιου κέρματος στην αγγλική. Ο όρος currency συλλαμβάνει το χαρακτηριστικό του συμβόλου της αξίας να ρέει συνεχώς καθώς διαμεσολαβεί την μεταμόρφωση των εμπορευμάτων – υπό αυτή την έννοια είναι ένα ρεύμα (current). Οι γλωσσικές διαφορές αντανακλούν τη διαλεκτική σχέση του συμβόλου και την αναζήτηση για τον κυρίαρχο πόλο σε αυτή τη σχέση. Οι δύο όροι μπορούν να χρησιμοποιούνται ισοδύναμα.

Αντίθετα, το χρήμα και το νόμισμα δεν είναι ισοδύναμοι όροι. Το τελευταίο είναι μια μορφή εμφάνισης του πρώτου (Peebles, 2002, p. 21). «Το νόμισμα», υποστηρίζει ο Peebles, «στέκεται ως απόπειρα μιας δεδομένης ομάδας να εκπροσωπεί και ως εκ τούτου να ελέγχει το χρήμα μέσα σε μια ορισμένη σφαίρα· εκπροσωπώντας το χρήμα επιτρέπει στο χρήμα να κατέβει από τα αφηρημένα ύψη του και να διαδραματίσει ένα ρόλο στον πραγματικό κόσμο [...]». Η διάκριση μεταξύ χρήματος και νομίσματος υπονοεί ότι δεν κυκλοφορούν όλες οι μορφές του χρήματος, ενώ κάποιες το κάνουν μόνο υπό ορισμένες συνθήκες.

Η ποσότητα της έκδοσης του διατακτικού χρήματος έχει μεγάλη σημασία (Arnon, 1984). Αυτός είναι ο λόγος που η ποσότητα του χρήματος σε κυκλοφορία, και ο έλεγχός της, φάνηκε ως το απόλυτο θέμα της νομισματικής θεωρίας. Η ποσοτική θεωρία του Ρικάρντο βασίστηκε σε δύο θεμελιώδεις παραδοχές: πρώτον, στην ελεύθερη μετατρεψιμότητα μεταξύ κέρματος και ράβδου και, δεύτερον, στο ότι το χρήμα λειτουργεί αποκλειστικά ως μέσο κυκλοφορίας (Lapavitsas, 1996). Εξ ορισμού, το διατακτικό χρήμα, όπως το κέρμα, δεν μπορεί να σταθεί χωρίς συνεχή επιβεβαίωση της σχέσης του με το εμπορευματικό χρήμα που λειτουργεί σαν άγκυρα· αυτή η επιβεβαίωση μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω της συνεχούς μεταμόρφωσης μεταξύ των δύο μορφών. Παρ' όλα αυτά, αυτή η μεταμόρφωση γίνεται για άλλους λόγους και όχι για λόγους επιβεβαίωσης. Εάν αυτή ήταν η περίπτωση, θα συνέβαινε μια μαζική ανάληψη από την τράπεζα (bank run) και η σχέση του μέσου της κυκλοφορίας με το χρήμα θα χανόταν.

Όσον αφορά τη δεύτερη υπόθεση του Ρικάρντο, ότι το χρήμα λειτουργεί αποκλειστικά ως μέσο κυκλοφορίας, είναι μια αντίφαση εν τοις όροις. Τα μέσα κυκλοφορίας είναι εθνικά και, εάν το υλικό τους είναι άσχετο, η σφραγίδα τους είναι το μόνο που έχει σημασία. Εκτός από τα λειτουργικά όρια που περιορίζουν αυτές τις μορφές του χρήματος μόνο στην κυκλοφορία, είναι αναγκασμένες να κυκλοφορούν μόνο σε τοπικό επίπεδο²³. Όταν το χρήμα πρέπει να σπάσει τόσο τα λειτουργικά όσο και τα εδαφικά του όρια, το καθαρό χρήμα

²³ «Όπως ως λογιστικό χρήμα, έτσι και ως νόμισμα [coined money, κέρμα, ΓΛ] το χρήμα αποκτά *τοπικό και πολιτικό* χαρακτήρα, μιλάει διαφορετικές γλώσσες και φοράει διαφορετικές εθνικές στολές. Η σφαίρα στην οποία κυκλοφορεί το χρήμα ως νόμισμα [coined money, κέρμα, ΓΛ] διακρίνεται, λοιπόν, ως *εσωτερική* γιατί περιορίζεται στην εμπορευματική κυκλοφορία εντός των συνόρων μιας κοινότητας. Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται σε αντιπαραβολή με τη γενική κυκλοφορία, που δεν περιορίζεται σε αυτό το πλαίσιο αλλά, αντίθετα, περιλαμβάνει όλο τον κόσμο των εμπορευμάτων» (Μαρξ, 2010, p. 164, έμφαση στο πρωτότυπο).

αναγκαστικής κυκλοφορίας είναι άχρηστο και το χρήμα πρέπει να πάρει άλλες μορφές. Τα όρια αυτά αμφισβητούν την ικανότητα του χρήματος να λειτουργήσει ως ανεξάρτητος εκπρόσωπος της αξίας. Το χρήμα, σαν μέτρο της αξίας, είναι το καθολικό ισοδύναμο, αλλά, σαν μέσο κυκλοφορίας, αυτή η καθολικότητα είναι περιορισμένη στο χώρο και το χρόνο· δηλαδή, το χρήμα δεν είναι το καθολικό ισοδύναμο. Ο τρίτος προσδιορισμός του χρήματος, το χρήμα ως χρήμα, αναδύεται από αυτή την αντίφαση των δύο πρώτων του λειτουργιών.

3.3. Χρήμα ως χρήμα

Το χρήμα ως χρήμα είναι η ενότητα τριών λειτουργιών, δηλαδή της αποθησαύρισης, του μέσου πληρωμής και του παγκόσμιου χρήματος· αυτή η ενότητα βασίζεται στη μεταμόρφωση του χρήματος από μέσο για ένα σκοπό, σε αυτοσκοπό. Παρά το γεγονός ότι το χρήμα δεν είναι σίγουρα μια κατηγορία που γεννιέται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο τελευταίος δεν μπορεί να εισαχθεί χωρίς την πλήρη ανάπτυξη αυτών των λειτουργιών που θα επιτρέψουν τη μετατροπή του χρήματος σε κεφάλαιο. Εξάλλου, η κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων μεταβάλλει το περιεχόμενο αυτών των λειτουργιών, ώστε να συμμορφώνονται με τις ανάγκες του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής και η εξέλιξη αυτή θα πρέπει να ληφθεί υπόψη. Για τους σκοπούς της ανάλυσης, κρίνεται αναγκαίο να επανεξεταστεί η λειτουργία της αποθησαύρισης στο τέλος.

Οι θησαυροί προκύπτουν ως το αποτέλεσμα της μεταμόρφωσης του εμπορεύματος, από την εμπορευματική μορφή στη χρηματική μορφή. Προκύπτουν άμεσα από την κυκλοφορία των εμπορευμάτων και την παύση της μεταβατικής κίνησης του χρήματος. Αυτή είναι μια αναγκαιότητα και ένα πάθος που μαρμαρώνει το χρήμα σε θησαυρό και μετατρέπει τον πωλητή σε αποθησαυριστή. Το χρήμα γίνεται έτσι, από μέσο κυκλοφορίας, αυτοσκοπός.

Η αρχική οικονομική λειτουργία των θησαυρών είναι η προσαρμογή της νομισματικής κυκλοφορίας.

«[...] με τις ακατάπαυστες διακυμάνσεις της εμπορευματικής κυκλοφορίας, με τις διακυμάνσεις της έκτασής της, των τιμών και της ταχύτητάς της αποσύρεται ή πλημμυρίζει ακατάπαυστα η μάζα του χρήματος που κυκλοφορεί. Πρέπει επομένως η μάζα αυτή να μπορεί να συστέλλεται και να διαστέλλεται. Πότε χρειάζεται να τραβιέται χρήμα στην κυκλοφορία με τη μορφή νομίσματος, πότε να διώχνεται απ' αυτήν νόμισμα με τη μορφή χρήματος. [...] Οι δεξαμενές του θησαυρού χρησιμεύουν ταυτόχρονα και για αποχετευτικοί και προχετευτικοί αγωγοί του χρήματος που κυκλοφορεί. Έτσι το χρήμα δεν ξεχειλίζει ποτέ τα κανάλια της κυκλοφορίας του.» (Μαρξ, 2002, p. 147)

Όσον αφορά τη μορφή των θησαυρών, το χρήμα θα πρέπει να σπάσει τα χρονικά και χωρικά όρια της κυκλοφορίας και ως εκ τούτου, παίρνει τη μορφή του χρυσού. Πιο συγκεκριμένα προτιμάται η ράβδος, όπου το βάρος και η καθαρότητα είναι το μόνο που έχει σημασία και οι ιδιότητες αυτές είναι εύκολο να διατηρηθούν και επιβεβαιωθούν. Εκτός από τη ράβδο, άλλες συγκεκριμένες μορφές έχουν χρησιμοποιηθεί, όπως τα χρυσά κέρματα, τα κοσμήματα ή ακόμα και τα χρυσά δόντια. Προφανώς, το νόμισμα πρέπει να μετατραπεί σε ράβδο χρυσού και η μετατρεψιμότητα μεταξύ των δύο είναι μια προϋπόθεση για αυτό. Ο Μαρξ υποστηρίζει ότι, δεδομένου ότι ο χρυσός είναι άφθαρτος, η τάση αποθησαύρισης είναι αδιάκοπη και δεν υπάρχει κανένα όριο σε αυτήν.

Προχωρώντας προς τη λειτουργία του μέσου πληρωμής, αυτή προκύπτει από τη διαφοροποίηση στο χρόνο μεταξύ της πώλησης και την πραγματοποίηση της τιμής. Η δεύτερη

μεταμόρφωση (X – E) πραγματοποιείται πριν από την πρώτη. Ο πωλητής γίνεται πιστωτής και ο αγοραστής, οφειλέτης. Το χρήμα είναι και πάλι αυτοσκοπός (τέλος) μιας πώλησης. Ο πωλητής μετατρέπει εμπόρευμα σε χρήμα για να ικανοποιήσει μια ανάγκη· ο αποθησαυριστής, προκειμένου να κρατήσει το εμπόρευμα στη χρηματική του μορφή· ο οφειλέτης, προκειμένου να πληρώσει.

Η μορφή του πιστωτικού χρήματος προκύπτει από το εμπορευματικό χρήμα με ένα πιο περίπλοκο και διαμεσολαβημένο τρόπο. Το πιστωτικό χρήμα αναδύεται από το διαχωρισμό στον χώρο και τον χρόνο της αγοράς και της πραγματοποίησης των τιμών· η τελευταία προϋποθέτει μια πώληση. Αυτός ο διαχωρισμός οδηγεί στο σχηματισμό μιας σύμβασης που κατοχυρώνει την υποχρέωση, και στην κυκλοφορία της εν λόγω σύμβασης ως χρήμα. Εξετάζοντας την αναγκαιότητα και τη δυνατότητα της κρίσης, ο Μαρξ (1982, pp. 591–598) αναλύει και πάλι τη μεταμόρφωση του εμπορεύματος και τους λόγους για το διαχωρισμό της πώλησης από την αγορά. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η δυσκολία έγκειται στην πώληση.

«Η δυσκολία του πωλητή [...] προέρχεται απλούστατα από την ευκολία του αγοραστή να αναβάλλει την επαναμετατροπή του χρήματος σε εμπόρευμα. Η δυσκολία να μετατραπεί το εμπόρευμα σε χρήμα, η δυσκολία να πουληθεί, προέρχεται μόνο από το γεγονός ότι το εμπόρευμα πρέπει να μετατραπεί αμέσως σε χρήμα, ενώ το χρήμα δεν χρειάζεται να μετατραπεί αμέσως σε εμπόρευμα, από το γεγονός δηλαδή ότι η πούληση και η αγορά μπορούν να χωριστούν η μία από την άλλη.» (Μαρξ, 1982, p. 593, έμφαση στο πρωτότυπο)

Το πιστωτικό χρήμα δεν θα πρέπει να συγχέεται με το χρήμα που λειτουργεί ως μέσο πληρωμής· στην πραγματικότητα, οι δύο μορφές αποκλείονται αμοιβαία εξ ορισμού· το τελευταίο έρχεται να ακυρώσει το πρώτο. Το πιστωτικό χρήμα είναι μια υπόσχεση για πληρωμή· αν μπορούσε να πληρώσει τότε η ανταλλαγή του με ένα εμπόρευμα θα πραγματοποιούσε αυτομάτως την τιμή και δεν θα ήταν μια υπόσχεση για πληρωμή. Το πιστωτικό χρήμα προσιδιάζει στο τραπεζικό χρήμα του Keynes που «δεν είναι χρήμα καθεαυτό, αλλά μια αναγνώριση χρέους» (Keynes, 1971, p. 8). Η σύγχυση είναι καλά ριζωμένη αφού, μέχρι να λήξει, το πιστωτικό χρήμα φαίνεται ότι είναι σε θέση να αγοράζει και να πληρώνει και ως εκ τούτου σωστά περιλαμβάνεται στα εργαλεία ανταλλαγής (όπ). Παρ' όλα αυτά, εάν το πιστωτικό χρήμα δεν ακυρωθεί όταν λήξει, όλες οι πληρωμές που έχουν πραγματοποιηθεί στη σύντομη ζωή του θα επανενεργοποιηθούν. Ο ισχυρισμός ότι, σήμερα, το πιστωτικό χρήμα δεν απαιτεί καμία ακύρωση δεν είναι σίγουρα σωστός για ορισμένες μορφές του πιστωτικού χρήματος, όπως τις επιταγές, και ως εκ τούτου το ενδιαφέρον μας θα πρέπει να στραφεί προς τις διάφορες ειδικές μορφές του πιστωτικού χρήματος.

Τα επιχειρήματα της ιεραρχίας είναι χρήσιμα αν τοποθετηθούν σε αυτό το πλαίσιο. Η Bell (2001) παρουσιάζει μια «απλοποιημένη ιεραρχία» τεσσάρων βαθμίδων οι οποίες είναι τα χρέη των νοικοκυριών, των επιχειρήσεων, των τραπεζών και του κράτους. Οι βαθμίδες διαφοροποιούνται ανάλογα με την αποδοχή των χρεών και «τα πιο γενικώς αποδεκτά χρέη θα πρέπει να βρίσκονται υψηλότερα στο εσωτερικό της ιεραρχίας» (p.159). Στο βαθμό που τα χρέη των νοικοκυριών δεν έχουν διαμορφωθεί κατάλληλα σαν πιστωτικό χρήμα, δεν εξετάζονται εδώ· η δεύτερη βαθμίδα που οδηγεί στην πρωτόγονη μορφή του πιστωτικού χρήματος είναι η εμπορική πίστη· η τρίτη αναφέρεται στην τραπεζική πίστη· και η τέταρτη είναι συνδεδεμένη με την κεντρική τράπεζα, χωριστά από το κράτος.

Η στοιχειώδης μορφή πιστωτικού χρήματος είναι η συναλλαγματική και προκύπτει από την εμπορική πίστη. Δεν λειτουργεί ως μέσο κυκλοφορίας, επειδή είναι σε μεγάλες ονομαστικές αξίες και χαμηλής αποδοχής. Κανονικά κυκλοφορεί στον κλάδο και γενικότερα στην περιοχή των – εμπορικών, αλλά όχι μόνο – σχέσεων του εκδότη και του εκάστοτε κατόχου. Έχει από το νόμο περιορισμένο αριθμό αλλαγής χεριών ώστε να μην ξεμακραίνει πολύ από το σημείο έκδοσης. Έχει σύντομη διάρκεια ζωής που σπάνια ξεπερνά το ένα έτος, ενώ συνήθως κυμαίνεται σε 60 με 90 ημέρες.

Οι ατέλειες αυτής της μορφής την οδηγούν στην τράπεζα, η οποία την ανταλλάσσει για μια δική της συναλλαγματική. Αυτό αυξάνει το εύρος αποδοχής της συναλλαγματικής στο επίπεδο της τράπεζας. Οι συγκεκριμένες μορφές είναι πολλαπλές σε αυτό το επίπεδο. Η κύρια μορφή για τους σκοπούς μας είναι το τραπεζογραμμάτιο, που προκύπτει άμεσα από την εμπορική συναλλαγματική. Το τραπεζογραμμάτιο έχει διάφορες εκδόσεις που ανανεώνονται κατά τη λήξη. Η διάρκεια της κάθε έκδοσης είναι πάντα μεγαλύτερη από εκείνη της εμπορικής συναλλαγματικής και αυξομειώνεται ανάλογα με τις περιστάσεις, πολέμους, επαναστάσεις κλπ., αλλά τείνει να επεκτείνεται. Οι αρχικές εκδόσεις ήταν σε μεγάλες ονομαστικές αξίες, ως αντάλλαγμα για μεγάλα εμπορικά γραμμάτια που προκύπταν από τις εισαγωγές ή εξαγωγές μεταξύ των ανταποκριτριών επιχειρήσεων. Οι τράπεζες φυσικά δεν περιόρισαν την έκδοση των τραπεζογραμματίων τους στο ποσό των εμπορικών γραμματίων που τους προσκόμισαν οι πελάτες τους, αλλά εξέδωσαν τραπεζογραμμάτια προς δανεισμό. Δεδομένου ότι τα τραπεζογραμμάτια εκδίδονταν με τη σφραγίδα της υποχρέωσης να ανταλλάσσονται με χρυσό, είτε σε οποιαδήποτε στιγμή ή κατά τη λήξη, και αφού όντως ανταλλάσσονταν για χρυσό σε διάφορες στιγμές της ζωής τους, η πιστωτική επέκταση με τον τρόπο αυτό συναντούσε στην διαθέσιμη ποσότητα του μετάλλου ένα αφηρημένο και γενικό εμπόδιο.

Η επόμενη, σχεδόν εξίσου σημαντική συγκεκριμένη μορφή είναι η τραπεζική κατάθεση που λειτουργεί μέσω επιταγής ή, στη σύγχρονη εποχή, μέσω ηλεκτρονικής κάρτας και άμεσων μεταφορών (Itoh & Laravitsas, 1999)²⁴. Η δημιουργία τραπεζικής κατάθεσης μπορεί να γίνει με δύο ποιοτικά διαφορετικούς τρόπους. Ο πρώτος προκύπτει άμεσα από τη λειτουργία του χρήματος σαν θησαυρός: ο τραπεζικός λογαριασμός είναι η εξέλιξη του σεντουκιού. Ο δεύτερος τρόπος αφορά στην περίπτωση που ο λογαριασμός πιστώνεται από την τράπεζα ως συνέπεια της χορήγησης δανείου. Σε αυτήν την περίπτωση, η τράπεζα δημιουργεί νέο χρήμα μέσω της πιστωτικής επέκτασης (δάνειο) που πραγματοποίησε.

Η πολλαπλότητα των συγκεκριμένων μορφών τραπεζικού πιστωτικού χρήματος είναι διαφορετική για κάθε χώρα (Bruce II & Shafer, 2000). Η μορφή του πιστωτικού χρήματος είναι εγγενώς ρευστή αλλά, εκτός από την ιστορική ιδιαιτερότητα, «παραμένει μια απαίτηση προς τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα που καλύπτεται από τα περιουσιακά στοιχεία τους» (Itoh & Laravitsas, 1999, p. 48). Τέλος, «το πιστωτικό χρήμα κάνει το χρυσό μη αναγκαίο ως μέσο

²⁴ Η τραπεζική κατάθεση που λειτουργεί με επιταγή ήταν η κύρια μορφή πιστωτικού χρήματος στην Αγγλία από την εποχή των περιορισμών του νόμου για τις τράπεζες του 1844, και εξαιτίας αυτών των περιορισμών. «Η ουσία αυτού του συστήματος είναι ότι η αγοραστική δύναμη βρίσκεται εν πολλοίς στην μορφή τραπεζικών καταθέσεων που λειτουργούν με επιταγή, ενώ το χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας απαιτούνταν μόνο για το σκοπό των αποθεμάτων που διακρατούνταν από τις τράπεζες έναντι αυτών των καταθέσεων και για την πραγματική δημόσια κυκλοφορία σε σχέση με την πληρωμή μισθών και λιανικών συναλλαγών. Οι προβλέψεις του Νόμου του 1844 όπως εφαρμόστηκαν σε αυτό το σύστημα λειτούργησαν τόσο ώστε να διορθωθούν ανεπιθύμητες ανταλλαγές όσο και να ελεγχθούν άκαιρες επεκτάσεις της πίστωσης» (Cunliffe Committee, 1997, p. 167).

κυκλοφορίας [...] και περιορίζει τη λειτουργία του σε εκείνη της εκκαθάρισης των τελικών υπολοίπων» (Hilferding, 1981).

Το πιστωτικό χρήμα είναι εγγενώς περιορισμένο από την υποχρέωση να επιστρέφει στα χέρια του εκδότη του ακριβώς επειδή είναι μια υπόσχεση για πληρωμή (de Brunhoff, 1976; Hilferding, 1981; Itoh & Lapavistas, 1999). Σε αντίθεση με το νόμισμα (διατακτικό χρήμα), το οποίο τείνει να απομακρύνεται περνώντας από χέρι σε χέρι, και το εμπορευματικό χρήμα, η κίνηση του οποίου είναι προς κρησφύγετα κυρίως υπόγεια, το πιστωτικό χρήμα ακολουθεί μία κυκλική διαδρομή και επιστρέφει στα χέρια του εκδότη του, παύοντας έτσι να είναι χρήμα. Αυτή η κυκλική πορεία είναι καθοριστική για τον προσδιορισμό της ποσότητας του πιστωτικού χρήματος σε κυκλοφορία: η τελευταία όμως καθορίζεται από παράγοντες που σχετίζονται με την καπιταλιστική συσσώρευση (Itoh & Lapavistas, 1999).

Ο Hilferding (1981, p. 62, έμφαση δική μου) παρατηρεί ότι «το πιστωτικό χρήμα είναι μια ιδιωτική υπόθεση, που δεν είναι εγγυημένη από την κοινωνία: συνεπώς, θα πρέπει πάντα να είναι μετατρέσιμο σε χρήμα» επειδή «το πιστωτικό χρήμα [...] δημιουργείται από ιδιώτες στις επιχειρηματικές τους συναλλαγές, και λειτουργεί ως χρήμα εφόσον είναι μετατρέσιμο σε χρήμα ανά πάσα στιγμή». Η παρατήρηση αυτή αντανακλά την αντίφαση που είναι εγγενής στη λειτουργία του μέσου πληρωμής. Από τη μία πλευρά, το χρήμα ως μέσο πληρωμής λειτουργεί «μόνο ιδεατά σαν χρήμα υπολογισμού ή σαν μέτρο των αξιών», εφόσον οι πληρωμές συμψηφίζονται. Από την άλλη πλευρά, στο βαθμό που ένα υπόλοιπο παραμένει και πρέπει να καταβληθεί, το χρήμα πρέπει να εμφανιστεί «σαν η ατομική ενσάρκωση της κοινωνικής εργασίας, σαν αυτοτελής ύπαρξη της ανταλλακτικής αξίας, σαν απόλυτο εμπόρευμα. Η αντίφαση αυτή ξεσπάει τη στιγμή εκείνη των κρίσεων παραγωγής και εμπορίου που ονομάζεται χρηματική κρίση» (Μαρξ, 2002, p. 150). Αξίζει να σημειωθεί ότι το πιστωτικό χρήμα δεν μπορεί να υποτιμηθεί λόγω του μεγάλου όγκου έκδοσης ή για άλλο λόγο. Είτε θα γίνει αποδεκτό στην ονομαστική του αξία ή θα απορριφθεί εντελώς και «η κρίσιμη δοκιμασία, ως εκ τούτου, είναι η μετατρεψιμότητα του» (Hilferding, 1981, p. 63).

Το τραπεζικό πιστωτικό χρήμα λειτουργεί ως χρήμα, αν και ατελώς, περιορισμένο από το γεωγραφικό φάσμα των συναλλαγών της συγκεκριμένης τράπεζας, τις συνήθως μεγάλες ονομαστικές αξίες των προκαταβαλλόμενων πιστώσεων και την πιθανή αβεβαιότητα για τη βιωσιμότητα της τράπεζας. Η αναγκαιότητα για την υπέρβαση αυτών των περιορισμών οδήγησε σε ανταγωνισμό που ανέδειξε τη βασιλίτσα όλων των τραπεζών, την κεντρική τράπεζα. Αυτός δεν είναι ο μόνος λόγος για την εμφάνιση της κεντρικής τράπεζας, ούτε και ο πιο σημαντικός. Εξάλλου, οι τράπεζες είναι καπιταλιστικές επιχειρήσεις και χρειάζονται την τράπεζά τους και αυτές. Τέλος, το κράτος, στο βαθμό που έχει συσταθεί σύμφωνα με τις σύγχρονες προδιαγραφές, χρειάζεται την τράπεζά του. Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι οι κεντρικές τράπεζες δεν υπάρχουν από την αρχή αλλά προκύπτουν στην πορεία εξέλιξης του καπιταλισμού.

Η λειτουργία του μέσου πληρωμής στην μαρξιστική παράδοση συζητείται σε μια κλειστή οικονομία: κατ' αναλογία το πιστωτικό σύστημα είναι εθνικό και το εν λόγω πιστωτικό χρήμα αντιμετωπίζει τα όρια των εθνικών συνόρων. Η πίστη βασίζεται σε κοινωνικές σχέσεις που δεν μπορούν να φτάσουν το απαραίτητο επίπεδο ολοκλήρωσης μεταξύ των εθνών: νομικά, ηθικά, γλωσσικά, πολιτιστικά και αισθητικά ακόμα εμπόδια στερούν από τη μορφή του πιστωτικού χρήματος ένα διαβατήριο για την παγκόσμια αγορά. Η αδυναμία αυτή προσιδιάζει σε όλες τις μορφές του χρήματος, ανοίγοντας έτσι δρόμο για την επόμενη και τελευταία

λειτουργία του χρήματος, το παγκόσμιο χρήμα. Η ανάγκη για μια τέτοια λειτουργία του χρήματος, κατ' αρχήν, πηγάζει από το να είναι αναγνωρίσιμο όταν εγκαταλείπει την οικεία σφαίρα κυκλοφορίας.

«Όταν το χρήμα βγαίνει από τη σφαίρα της εσωτερικής κυκλοφορίας αποβάλλει τις τοπικές μορφές που ξεφυτρώνουν μέσα σ' αυτή τη σφαίρα, τις μορφές της κλίμακας των τιμών, του νομίσματος, του κέρματος και του συμβόλου της αξίας και επανέρχεται στην αρχική μορφή ράβδων και ευγενών μετάλλων. Στο παγκόσμιο εμπόριο τα εμπορεύματα αναπτύσσουν την αξία τους σε παγκόσμια κλίμακα. Γι' αυτό, η αυτοτελής μορφή της αξίας τους εμφανίζεται μπροστά τους σαν παγκόσμιο χρήμα.» (Μαρξ, 2002, p. 155, έμφαση δική μου)

Το παγκόσμιο χρήμα είναι μια ξεχωριστή λειτουργία μόνο στο μαρξιστικό πλαίσιο. Το βασικό επιχείρημα έγκειται στις λίγες γραμμές που αναφέρονται παραπάνω, παρόλο που ο Μαρξ αφιέρωσε πολλή σκέψη και χώρο για το εν λόγω θέμα στα Τετράδια Εργασίας του (Grundrisse) (Μαρξ, 1989, 1990a, 1992; Marx, 1980) και στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (Μαρξ, 2010; Marx, 1981). Το κύριο σημείο είναι η καθολική αντανάκλαση της αξίας των εμπορευμάτων που μιλούν διαφορετικές γλώσσες²⁵. το περιεχόμενο αυτής της λειτουργίας δεν έγκειται στην αποκάλυψη των διαφορών στα επίπεδα της παραγωγικότητας, εκμετάλλευσης και εντατικοποίησης της εργασίας στην παραγωγή εμπορευμάτων· αντιθέτως, έγκειται στην καταστολή των εν λόγω διαφορών, έτσι ώστε ο κανόνας της αξίας να μπορεί να εκφραστεί σε μια αναγνωρίσιμη μορφή (Marx, 1980).

Στη μαρξιστική βιβλιογραφία, συμπεριλαμβανομένου του Μαρξ, το παγκόσμιο χρήμα είναι η λιγότερο ανεπτυγμένη λειτουργία. Οι λόγοι σχετίζονται με τη μορφή του χρήματος που λειτουργεί σαν παγκόσμιο χρήμα, αλλά δεν προέρχονται από τη μορφή και σίγουρα δεν εξαντλούνται με την τελευταία. Η δυσκολία γίνεται αντιληπτή αν ληφθεί υπόψη το σχέδιο των 6 βιβλίων του Μαρξ, σύμφωνα με το οποίο η μελέτη της παγκόσμιας αγοράς, και το χρήμα που λειτουργεί εκεί, έρχονται τελευταία, μετά τη μελέτη του κράτους, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά (Βλάχου, 2009).

Το παγκόσμιο χρήμα θεωρήθηκε ότι εξυπηρετείται καλύτερα με τη μορφή της ράβδου, ως την πιο αναγνωρίσιμη στο παγκόσμιο επίπεδο. Ο χρυσός ή το ασημί θα έπρεπε να είναι στη μορφή της ράβδου και όχι σε οποιαδήποτε άλλη μορφή, η οποία να υπόκειται σε παραποίηση ή οποιοδήποτε άλλο είδος χειραγώγησης· σε μια μορφή όπου μόνο το βάρος του και η καθαρότητα έχουν σημασία, τονίζοντας έτσι το γεγονός ότι το παγκόσμιο χρήμα πρέπει να είναι το ίδιο φορέας της αξίας που είναι ευθέως ανάλογη με το βάρος και την καθαρότητα (Μαρξ, 2002; Marx, 1980).

«Μόνο στην παγκόσμια αγορά λειτουργεί το χρήμα σ' όλη την έκταση σαν το εμπόρευμα που η φυσική μορφή του είναι ταυτόχρονα άμεση κοινωνική μορφή πραγματοποίησης της ανθρώπινης εργασίας in abstracto [στην αφαίρεσή της]. Ο τρόπος ύπαρξής του γίνεται αντίστοιχος προς την έννοιά του» (Μαρξ, 2002, p. 155)

Όσον αφορά τη ράβδο, αυτή η συγκεκριμένη μορφή είναι άχρηστη για την κυκλοφορία, αλλά είναι ιδανική για να διατηρεί αξία, καθώς και να κάνει μεγάλες πληρωμές, στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Ως θησαυρός, μπορεί να προέρχεται από διάφορες πηγές, αλλά καταλήγει

²⁵ Ο Bagehot γράφει ότι «το πλεονέκτημα σε ένα παγκόσμιο χρήμα δεν είναι σαν μέσο ανταλλαγής, [...], αλλά σαν λογιστική μονάδα, επιτρέποντας στους αλλοδαπούς να κατανοήσουν την αγγλική γλώσσα τιμών [...]» (Kindleberger, 1993, p. 69, έμφαση στο πρωτότυπο)

πάντα εκεί από όπου προήλθε: κάτω από τη γη²⁶. Ως μέσο πληρωμής, εκκαθαρίζει υπόλοιπα, σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Το θέμα της μεταφοράς των ράβδων είναι το πιο προβληματικό ζήτημα σε σχέση με αυτές τις πληρωμές. Οι κίνδυνοι ήταν πάντα πολύ μεγάλοι και υπάρχουν πολλές ιστορίες, ταινίες και άλλα αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με τις περιπέτειες που σχετίζονται με τη μεταφορά του χρυσού και περιλαμβάνουν όλα τα είδη των ύπουλων εχθρών όπως περισσότερο ή λιγότερο εκλεπτυσμένους ληστές τρένου, ινδιάνους και επαναστάτες, πειρατές, καθώς και οι κακές καιρικές συνθήκες. Με την εξέλιξη των άλλων μορφών του χρήματος, ειδικά του πιστωτικού χρήματος, οι πληρωμές έχουν μειωθεί σε αριθμό και αυξηθεί σε αξία: ο κίνδυνος δεν μπορεί να εξαλειφθεί.

Η καλύτερη λύση για το τεράστιο πρόβλημα της μεταφοράς πολύτιμων μετάλλων ήταν να αλλάζονται ετικέτες στις στοίβες ράβδων στα μεγάλα αποθετήρια σηματοδοτώντας την αλλαγή στην ιδιοκτησία της στοίβας. Σε αυτή την περίπτωση, οι χρυσές ράβδοι δεν μεταφέρονται πραγματικά, αλλά η πληρωμή γίνεται. Υπάρχουν δύο συμπεράσματα που προκύπτουν από την πρακτική αυτή. Πρώτον, η χρυσή ράβδος ως συγκεκριμένη μορφή χρήματος είναι τόσο έντονα συνδεδεμένη με το θησαυροφυλάκιο που δεν το αποχωρίζεται, ακόμη και στην περίπτωση που αλλάζει ιδιοκτήτη. Δεύτερον, ο χρυσός μπορεί να εκπληρώσει πολύ περισσότερες πληρωμές όντας σωματικά ακίνητος από όταν θαλασσοδέρνεται. Σε όλες τις περιπτώσεις, είναι αδύνατο να γίνει διάκριση μεταξύ των χρυσών ράβδων που είναι αποθησαυρισμένες και αυτών που χρησιμεύουν για πληρωμή. Όλες φαίνονται αποθησαυρισμένες και ακίνητες όλον τον καιρό.

Παρ' όλα αυτά, η παραπάνω ρύθμιση δεν λύνει τελείως το πρόβλημα, διότι τα θησαυροφυλάκια είναι σε συγκεκριμένα εδάφη που υπόκεινται σε δήμευση σε περιόδους αναταραχής, οι οποίες στον καπιταλισμό δεν είναι τόσο σπάνιες και σίγουρα δεν είναι προβλέψιμες. Η παγκόσμια οικονομία δεν κατάφερε να λύσει αυτό το πρόβλημα μόνιμα και ο χρυσός ακόμα και σήμερα υποβάλλεται στη δοκιμή του ταξιδιού, όταν είναι απαραίτητο²⁷.

3.4. Αποθησαυρισμός και θησαυροί ξανά

Όπως είδαμε, οι θησαυροί προκύπτουν από την κυκλοφορία και τη λειτουργία του μέσου κυκλοφορίας. Ωστόσο, στο βαθμό που η λειτουργία του μέσου πληρωμής κερδίζει έδαφος από το μέσο κυκλοφορίας, οι θησαυροί παύουν να σχετίζονται αποκλειστικά με τη διαδικασία της κυκλοφορίας και αφορούν όλο και περισσότερο στην πίστη²⁸. Η πίστη επεκτείνεται πάρα πολύ με τον καπιταλισμό και η σημασία της αποθησαύρισης για την πληρωμή αποκτά ένα τακτικό χαρακτήρα.

²⁶ Γίνεται λογοπαίγνιο καθώς τα περισσότερα αποθετήρια χρυσού είναι υπόγεια.

²⁷ Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση μεταφοράς του Βενεζουελάνικου χρυσού από διάφορες Ευρωπαϊκές τράπεζες και τράπεζες των ΗΠΑ, και κυρίως από το Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη το 2011. Βλέπε σχετικά τον τύπο της περιόδου (Central Banking Newsdesk, 2012; Farchy & Mander, 2011; Salmon, 2011; Steen, 2013). Λιγότερο γνωστός είναι ο επαναπατρισμός του Ιρανικού χρυσού από την Ελβετία το 2005. Φυσικά, η πιο εντυπωσιακή και πρόσφατη συνάμα υπόθεση επαναπατρισμού χρυσού είναι αυτή του Γερμανικού χρυσού που απ' ότι φαίνεται ολοκληρώθηκε μόλις τον Αύγουστο του 2017.

²⁸ «Η εξέλιξη του χρήματος σαν μέσου πληρωμής κάνει απαραίτητες τις συσσωρεύσεις χρήματος για τις πληρωμές των οφειλόμενων ποσών όταν γίνονται ληξιπρόθεσμα. Τη στιγμή που με την πρόοδο της αστικής κοινωνίας ο θησαυρισμός εξαφανίζεται σαν αυτοτελής μορφή πλουτισμού, αυξάνει απεναντίας, μαζί με την πρόοδο αυτή, με τη μορφή των εφεδρικών διαθέσιμων σε μέσα πληρωμής.» (Μαρξ, 2002, pp. 154–155)

Επιπλέον, οι θησαυροί σχετίζονται με τη λειτουργία του παγκόσμιου χρήματος. Φαίνεται ότι ο σχηματισμός των αποθεματικών του μέσου πληρωμής που είναι διεθνώς αποδεκτό είναι ουσιώδης ώστε αυτό το μέσο πληρωμής να εξακολουθεί να επιτελεί ακριβώς αυτή τη λειτουργία²⁹. Ως εκ τούτου, οι θησαυροί περιλαμβάνουν το εθνικό απόθεμα των διεθνών μέσων πληρωμής (Laravitsas, 2000b). «Ήδη στην αρχαιότητα ο κρατικός αποθησαυρισμός λειτουργεί σαν αποθεματικό κυρίως για διεθνείς πληρωμές, σαν έτοιμο ισοδύναμο σε περιπτώσεις κακής σοδιάς και σαν πηγή επιδοτήσεων σε καιρό πολέμου (Ξενοφών)» (Μαρξ, 1992, p. 783).

Στον καπιταλισμό όμως, προκύπτουν και άλλες, ιστορικά συγκεκριμένες, διαδικασίες που οδηγούν στην αποθησαύριση και είναι μεγάλης σημασίας, δεδομένου ότι είναι εγγενείς της καπιταλιστικής συσσώρευσης και συνδέονται στενά με την καπιταλιστική κυκλοφορία. Ξεκινώντας από την τελευταία, θησαυροί προκύπτουν πρώτον ως αποθεματικό, μέρος του λειτουργούντος χρηματικού κεφαλαίου που θα πρέπει να βρίσκεται σε αδράνεια για προληπτικούς λόγους· στη συνέχεια, η σταδιακή προκαταβολή του χρηματικού κεφαλαίου σε μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη αφήνει μέρος του χρηματικού κεφαλαίου αδρανές και συνεπώς αποθησαυρισμένο· τέλος, απότομες μεταβολές των τιμών και διαταραχές της διαδικασίας ανταλλαγής έχουν ως αποτέλεσμα την ακούσια παραγωγή αποθεμάτων χρηματικού κεφαλαίου (Laravitsas, 2000b).

Περαιτέρω, οι θησαυροί σχετίζονται με την καπιταλιστική παραγωγή, γιατί υπάρχει ένα ελάχιστο μέγεθος το οποίο είναι απαραίτητο για την επανεπένδυση σε σχέση είτε με την αντικατάσταση του πάγιου κεφαλαίου ή την επέκταση της παραγωγής (Μαρξ, 1979; Laravitsas, 2000b). Το αναγκαίο χρήμα προέρχεται, αφενός, από τη σταδιακή επιστροφή της αξίας του πάγιου κεφαλαίου· σταδιακή, στο βαθμό που αυτό υποτιμάται, φθείρεται σε όρους αξίας ή, με άλλα λόγια, περνά την αξία του στο νέο προϊόν³⁰. Μια άλλη πηγή, ιδιαίτερα για την επέκταση της παραγωγής, είναι η αποθησαύριση ενός μέρους της υπεραξίας, μέχρι ο θησαυρός να φτάσει το απαραίτητο μέγεθος (de Brunhoff, 1976).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να ξαναδούμε τη μορφή των θησαυρών: αυτή θα πρέπει να εξαρτάται από τους σκοπούς και τις κινητήριες δυνάμεις πίσω από την αποθησαύριση. Οι μορφές των θησαυρών αναμένονται να είναι διαφορετικές και να αντιστοιχούν είτε στις διεργασίες που οδήγησαν στο σχηματισμό τους ή στο σκοπό τους. Η διάκριση μεταξύ των δύο θέτει το θεωρητικό έδαφος για αυτό που ονομάζεται «κατανομή αποθεματικού» (reserve allocation) και εξηγεί τη δυσκολία στη βιβλιογραφία για τον καθορισμό του απαραίτητου μέγεθος και της μορφής των θησαυρών.

Πρέπει να αναμένεται, όμως, ότι η μορφή θα καθορίζεται αρχικά από την πηγή, και στη συνέχεια, κάθε φορά που αυτή η μορφή δεν είναι κατάλληλη για τον τελικό σκοπό, ένας αναγκαίος μετασχηματισμός θα λαμβάνει χώρα. Η ανάλυση δεν λαμβάνει το χρηματοπιστωτικό σύστημα υπόψη προς το παρόν. Για παράδειγμα, αν το χρήμα είναι άφθονο στην κυκλοφορία και υπερχειλίζει τα διάφορα κανάλια, θα αποθησαυρίζεται σε πρώτη φάση,

²⁹ Η διατύπωση αυτή θα γίνει σαφής στο επόμενο μέρος

³⁰ Σχετική με αυτή τη διαδικασία είναι η «ηθική φθορά» των μηχανημάτων η οποία μπορεί να παρατηρηθεί σε παραγωγικές διαδικασίες έντασης τεχνολογίας. Η ηθική φθορά αναφέρεται στην περίπτωση που η μηχανή «χάνει ανταλλαχτική αξία στο βαθμό που μπορούν είτε να παράγονται πιο φθηνά μηχανές της ίδιας κατασκευής, είτε να εμφανίζονται δίπλα της καλύτερες μηχανές που τη συναγωνίζονται» (Μαρξ, 2002, p. 420). Η ηθική φθορά μειώνει τις πηγές θησαυρών.

σε μέσα κυκλοφορίας, κατά κύριο λόγο σε νόμισμα. Στο βαθμό που η υπερχειλίση δεν είναι βραχύβια, το νόμισμα θα πρέπει να μετατρέπεται σε άλλη μορφή, πιθανώς σε χρυσή ράβδο. Η τελευταία εξακολουθεί να είναι μια εξαιρετική μορφή θησαυρού, ασυναγώνιστη ως αποθήκη αξίας.

Με την ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος, αυτό έχει αναλάβει την ευθύνη της συλλογής και μετατροπής των αποθεμάτων³¹. Επιπλέον, οι διαδικασίες εκκαθάρισης που έχουν εξελιχθεί πάρα πολύ και συνεχίζουν να εξελίσσονται, εξοικονομούν χρήμα ως μέσο πληρωμής, ενώ η αύξηση της ταχύτητας κυκλοφορίας που επιτυγχάνεται μέσω των τραπεζικών εργασιών εξοικονομεί επίσης μέσα κυκλοφορίας. Τα μέσα που συνεχίζουν να περισσεύουν σχηματίζουν τα τραπεζικά αποθέματα. Η διαδικασία ολοκληρώνεται καθώς, με την ανάδειξη της κεντρικής τράπεζας ως την τράπεζα των τραπεζών, αυτή αναλαμβάνει τη συλλογή και διαχείριση των αποθεματικών των εκπροσωπούμενων τραπεζών, σε εθνικό, ομοσπονδιακό ή υπερ-εθνικό επίπεδο. «Έτσι, ο χρυσός θησαυρός της κεντρικής τράπεζας μπορεί σιγά-σιγά να αναλάβει ένα εθνικό χαρακτήρα, μπορεί να γίνει ο εθνικός θησαυρός της καπιταλιστικής οικονομίας» (Itoh & Laravitsas, 1999).

Το τραπεζικό σύστημα και η κορυφή του, η κεντρική τράπεζα, διαγράφει τα ίχνη των θησαυρών και τους μετατρέπει στις πιο κατάλληλες μορφές για τους σκοπούς που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Θα πρέπει να αναμένεται όμως ότι οι θησαυροί θα είναι σε διάφορες μορφές, συμπεριλαμβανομένου του νομίσματος (de Brunhoff, 1976).

Παρόλο που ο αποθησαυρισμός σχεδόν δεν μπορεί να βρει μια θέση στην κυρίαρχη νομισματική θεωρία, στο μαρξιστικό πλαίσιο έχει ένα σημαντικό ρόλο που συνδέεται στενά με τις άλλες δύο πλευρές του χρήματος ως χρήμα και αυτό κάνει το μαρξιστικό πλαίσιο πολύ χρήσιμο.

4. Ιστορική εξέλιξη των μορφών χρήματος και ανάδειξη νέων

Την παραμονή του ιμπεριαλισμού, στα τέλη του 19ου αιώνα, και σίγουρα πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι βασικές μορφές του χρήματος ήταν τρεις: το εμπορευματικό χρήμα, το διατακτικό χρήμα και το πιστωτικό χρήμα. Το εμπορευματικό χρήμα ήταν είτε ο χρυσός ή το ασήμι (Bordo, 2003), αλλά παντού στις συγκεκριμένες μορφές του κέρματος και της ράβδου. Το κέρμα ήταν κατάλληλο για την κυκλοφορία, ενώ η ράβδος ήταν περισσότερο κατάλληλη για όλες τις λειτουργίες του χρήματος ως χρήμα.

Ο απρόσκοπτος μετασχηματισμός μεταξύ των δύο συγκεκριμένων μορφών, μέσω της νομισματοποίησης ή κοπής κερμάτων και της τήξης, αντανakλούσε το γεγονός ότι είναι συγκεκριμένες μορφές της ίδιας φύσης και εδραίωνε τη σχέση ανταλλαγής τους (αναλογία). Ο μετασχηματισμός και προς τις δύο κατευθύνσεις γινόταν όταν τα κέρματα θεωρούνταν είτε υπερτιμημένα (κοπή) ή υποτιμημένα (τήξη) όταν συγκρινόταν το μεταλλικό τους περιεχόμενο με την αγοραστική τους δύναμη (Weber, 2003). Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι το περιεχόμενο της ράβδου είναι πιο δύσκολο να αμφισβητηθεί, σε σύγκριση με το κέρμα. Ο λόγος έγκειται στο συμβολικό χαρακτήρα που αποκτά το κέρμα στην κυκλοφορία.

Συνεπώς, το εμπορευματικό χρήμα έχει ιστορικά δύο συγκεκριμένες μορφές που διαφέρουν αρκετά, όμως και οι δύο αναιρούνται κατά τη διάρκεια της λειτουργίας τους. Οι

³¹ «[...] οι τράπεζες στις ‘ανεπτυγμένες αστικές χώρες’ συγκεντρώνουν τους θησαυρούς στις ‘δεξαμενές’ τους [...]» (Arnon, 1984).

ράβδοι χρυσού καταλήγουν ακινητοποιημένοι σε εθνικά θησαυροφυλάκια επειδή είναι κατάλληλοι για παγκόσμιο χρήμα. Το κέρμα πλήρους αξίας γεννά το σύμβολό του, το νόμισμα χωρίς αξία, και εξέρχεται από την κυκλοφορία.

Το μέσο κυκλοφορίας χωρίς αξία απαιτεί έναν εκδότη και εγγυητή της σχέσης ανταλλαγής μεταξύ του συμβολιζόμενου και του συμβόλου. Ως εκ τούτου, το διατακτικό χρήμα είναι το προϊόν του εμπορευματικού χρήματος στην κυκλοφορία που παίρνει τη συγκεκριμένη μορφή του κέρματος και σπανιότερα του χαρτονομίσματος. Το ίδιο το κέρμα γίνεται μια ολισθηρή μορφή ανάμεσα στο εμπορευματικό χρήμα και το διατακτικό χρήμα, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, και ο μετασχηματισμός (κοπή και τήξη) ήταν ο μηχανισμός που ήλεγχε αν ένα χρυσό κέρμα ήταν, και σε ποιο βαθμό, η συγκεκριμένη μορφή εμπορευματικού χρήματος και όχι διατακτικού χρήματος.

Το κρατικά εκδιδόμενο «χάρτινο» χρήμα (το κατεξοχήν χαρτονόμισμα) είναι η πιο εξελιγμένη μορφή διατακτικού χρήματος και αυτό είναι χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας εξ ορισμού. Είναι εντυπωσιακή μορφή, επειδή φαινόταν να είναι σε θέση να αντιπροσωπεύει αξία μόνο με τη σφραγίδα του κράτους. Το διατακτικό χρήμα είναι μια λογικά παράγωγη μορφή που γίνεται ανεξάρτητη πολύ νωρίτερα από τον 19ο αιώνα.

Την ίδια περίοδο, στις χώρες με προηγμένες καπιταλιστικές σχέσεις, αναδεικνύονται οι κεντρικές τράπεζες. Η κεντρική τράπεζα των ΗΠΑ (Federal Reserve System) ιδρύθηκε μόλις ένα χρόνο πριν από το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το 1913· η Εθνική Τράπεζα της Ελβετίας ιδρύθηκε το 1907· η Reichsbank ιδρύθηκε ως η κεντρική τράπεζα της Γερμανίας το 1876, ενώ η Τράπεζα της Ιαπωνίας το 1882. Η Banque de France ιδρύθηκε μεν το 1800, αλλά χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες πριν γίνει η κεντρική τράπεζα της Γαλλίας. Παρομοίως, η Τράπεζα της Αγγλίας ιδρύθηκε το 1694, αλλά θα πρέπει να θεωρείται ότι ανέλαβε πλήρως τις ευθύνες της κεντρικής τράπεζας πολύ αργότερα. Σε όλες τις περιπτώσεις, είτε μια νεοσύστατη ή μία υπάρχουσα τράπεζα ανέλαβε το ρόλο της τράπεζας των τραπεζών και της τράπεζας του κράτους. Με την ίδρυση της κεντρικής τράπεζας, τα εμπορικά τραπεζογραμμάτια ανταλλάσσονται με τραπεζογραμμάτια της κεντρικής τράπεζας, όπως πριν τα εμπορικά γραμμάτια είχαν ήδη ανταλλαγή με τραπεζογραμμάτια. Ως εκ τούτου, τα τραπεζογραμμάτια βλέπουν την αποδοχή τους να αυξάνεται στην περιοχή δραστηριότητας της κεντρικής τράπεζας, που είναι ολόκληρο το έθνος.

Παράλληλα, και με τη συγκέντρωση των πληρωμών στο ίδιο μέρος, προκύπτουν χρηματοπιστωτικά κέντρα που έχουν την τάση να μειώνουν την ποσότητα του κυκλοφορούντος μέσου πληρωμής. Αυτά τα χρηματοοικονομικά κέντρα είναι πολύ σημαντικά για την εξέλιξη του πιστωτικού συστήματος και την εμφάνιση του πιστωτικού χρήματος. Θυμίζουμε ότι το πιστωτικό χρήμα προέρχεται άμεσα από τη λειτουργία του χρήματος ως μέσου πληρωμής, διότι οι αποδείξεις του χρέους που εκδόθηκαν έναντι πωλημένων εμπορευμάτων κυκλοφορούν με τη σειρά τους, μεταφέροντας τις υποχρεώσεις του χρέους. Ανάλογα και με τη σειρά της, η επέκταση του πιστωτικού συστήματος οδηγεί στην επέκταση του χρήματος που λειτουργεί ως μέσο πληρωμής.

Η εργατική δύναμη και τα μέσα παραγωγής που καταναλώνονται για την παραγωγή του χρυσού ως μέσο κυκλοφορίας, στη συγκεκριμένη μορφή του κέρματος στο εσωτερικό και της ράβδου διεθνώς, είναι μια επιβάρυνση για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ένα μέρος των *faux frais* (μη παραγωγικά έξοδα) του τελευταίου. Πρόκειται για μια «ακριβή κυκλοφοριακή μηχανή», που η μείωση των δαπανών γι' αυτήν αυξάνει την παραγωγική δύναμη της

κοινωνικής εργασίας (Μαρξ, 1979). Φαίνεται ότι το θέμα του περιορισμού που επιβλήθηκε στην επέκταση της καπιταλιστικής παραγωγής από τη μορφή του χρήματος ήταν ήδη παρόν στην εποχή του Μαρξ. Ο Μαρξ θεωρούσε την παραγωγή των πολύτιμων μετάλλων σαν φραγμό στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου που ξεπερνιέται από το πιστωτικό σύστημα.

«Στο βαθμό λοιπόν που τα βοηθητικά μέσα, τα οποία αναπτύσσονται μαζί με το πιστωτικό σύστημα έχουν αυτό το αποτέλεσμα, αυξάνουν άμεσα τον κεφαλαιοκρατικό πλούτο, είτε επειδή μεγάλο μέρος του προτσές παραγωγής και εργασίας της κοινωνίας συντελείται έτσι χωρίς καμιά επέμβαση πραγματικού χρήματος, είτε επειδή αυξάνει η ικανότητα λειτουργίας της μάζας του χρήματος που λειτουργεί πραγματικά.

Έτσι δίνεται απάντηση και στο ανούσιο ερώτημα, αν η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στη σημερινή της έκταση θαταν δυνατή χωρίς το πιστωτικό σύστημα (ακόμα κι αν αυτό το σύστημα εξετάζεται μόνο απ' αυτήν την άποψη), δηλ. απλώς και μόνο με τη μεταλλική κυκλοφορία. Είναι φανερό πως δε θαταν δυνατή. *Θα σκόνταφτε μάλλον στα όρια της παραγωγής ευγενών μετάλλων*» (Μαρξ, 1979, p. 346, υπογράμμιση δική μου).

Αυτή η αντίφαση μεταξύ των πεπερασμένων ορίων του όγκου της παραγωγής του χρυσού και τα άπειρα, ή τουλάχιστον πολύ ελαστικά, όρια της πιστωτικής επέκτασης αποδείχθηκε καθοριστική.

Όλες αυτές οι συγκεκριμένες μορφές, σε κάθε χώρα, χρησιμοποιούσαν την ίδια κλίμακα τιμών (λογιστική μονάδα), η οποία αποτελείται από ένα όνομα, ένα πρότυπο και ένα αριθμητικό σύστημα. Το πρότυπο αυτό είναι καθαρά συμβατικό, δηλ. κοινωνικά καθορισμένο. Όπως έχει υποστηριχθεί, η λογιστική μονάδα παρέχει την ομπρέλα σε διάφορες μορφές και συγκεκριμένες μορφές, αλλά δεν είναι τίποτα τέτοιο· όπως το όνομα που υποδηλώνει λίγα πράγματα για το άτομο. Το ίδιο όνομα δίνεται σε διάφορες μορφές του χρήματος, ενώ, ταυτόχρονα, πολλά διαφορετικά ονόματα χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν την ίδια μορφή. Εν πολλοίς, η σύγχυση γύρω από το χρήμα μοιάζει να εντείνεται από τα ονόματα του. Ο Μαρξ ήταν πολύ διορατικός, όταν τόνιζε ότι

«Το όνομα ενός πράγματος δεν έχει τίποτα το κοινό με τη φύση του. Δεν ξέρω τίποτα για τον άνθρωπο, όταν ξέρω ότι ένας άνθρωπος ονομάζεται Ιάκωβος. Επίσης στα χρηματικά ονόματα λίρα, τάληρο, φράγκο, δουκάτο κλπ. εξαφανίζεται κάθε ίχνος αξιακής σχέσης. Η σύγχυση για το μυστικό νόημα αυτών των καβαλιστικών εμβλημάτων γίνεται ακόμα πιο μεγάλη, γιατί τα χρηματικά ονόματα εκφράζουν την αξία των εμπορευμάτων και ταυτόχρονα πολλοστημόρια ενός βάρους μετάλλου, της χρηματικής κλίμακας. Από την άλλη είναι απαραίτητο σε διάκριση από τα παρδαλά σώματα του κόσμου των εμπορευμάτων η αξία να εξελιχθεί σ' αυτή την χωρίς έννοια εμπράγματη, μα επίσης απλή κοινωνική μορφή.» (Μαρξ, 2002, pp. 113–114)

Σε αυτό το πλαίσιο, για παράδειγμα, το γραμμάτιο σε δολάρια και σε γιεν είναι και τα δύο πιστωτικό χρήμα πρώτου επιπέδου, δηλαδή χρήματα της ίδιας μορφής και της ίδιας συγκεκριμένης μορφής. Αυτή η θέση έρχεται σε αντίθεση με δηλώσεις όπως η ακόλουθη:

«Σήμερα το δολάριο, το ευρώ και το γιεν είναι οι κύριες μορφές χρήματος που υπηρετούν ως λογιστικές μονάδες, μέσα κυκλοφορίας, μέσα πληρωμής, και αποθεματικών πόρων στην παγκόσμια αγορά, με το δολάριο ακόμα κυρίαρχο» (Smith, 2005, p. 222, η υπογράμμιση δική μου).

Εν κατακλείδι, το εμπορευματικό χρήμα καθίσταται ακατάλληλο για την κυκλοφορία και δημιουργεί εμπόδια στην επέκταση της πίστωσης. Ως κέρμα καταλήγει σε διατακτικά σύμβολα και ως ράβδος καταλήγει σε τρύπες. Το διατακτικό χρήμα δεν μπορεί να αφήσει τη

σφαίρα της κυκλοφορίας και, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να αποθησαυριστεί. Το πιστωτικό χρήμα είναι το καλύτερο για την πιστωτική επέκταση και κυκλοφορεί στο βαθμό που το χρηματοπιστωτικό σύστημα του το επιτρέπει, αλλά είναι ακατάλληλο για όλους τους άλλους σκοπούς. Το πιο σημαντικό εμπόδιο για το πιστωτικό χρήμα είναι το εύρος της αποδοχής που ορίζεται από το εύρος του εκδότη. Στην κυκλοφορία στο δοσμένο εύρος, όλες οι μορφές έχουν το ίδιο όνομα, και τα ονόματα είναι περισσότερο παραπλανητικά παρά αποκαλυπτικά.

4.1. Νέα μορφή χρήματος: το διευθετημένο χρήμα που μπορεί να γίνει οιονεί-παγκόσμιο χρήμα

Παραπάνω παρουσιάστηκαν οι διάφορες μορφές και οι συγκεκριμένες μορφές που κυριάρχησαν στην εγχώρια και διεθνή αγορά περίπου μέχρι το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, το σύγχρονο χρήμα δεν ταιριάζει με οποιοδήποτε από τα παραπάνω. Δεν είναι εμπορευματικό χρήμα, ούτε σύμβολό του με υποχρεωτική κυκλοφορία, δηλαδή δεν είναι διατακτικό χρήμα, ούτε αμιγώς πιστωτικό χρήμα οποιουδήποτε επιπέδου. Μια πιο προσεκτική εξέταση αυτής της μορφής του χρήματος αποκαλύπτει αμέσως ότι είναι *πιστωτικό χρήμα της κεντρικής τράπεζας με υποχρεωτική κυκλοφορία*. Αυτή είναι μια μορφή-κράμα που ενισχύει τις ιδιότητες του πιστωτικού χρήματος με εκείνη της υποχρεωτικής κυκλοφορίας (Laravitsas, 2000a; Smithin, 2003; Weber, 2003) και αποτελεί μια *νέα μορφή* χρήματος. Προφανώς, αυτή η νέα μορφή δεν μπορεί να υπάρξει πριν από την ίδρυση της κεντρικής τράπεζας. Το νέο χρήμα παράγεται από την τράπεζα των τραπεζών, με την αξιοπιστία του κράτους, παρά την απλή επιβολή του τελευταίου (Papadatos, 2009). Ο Keynes συνέλαβε αυτή τη μορφή από το 1930 και την ονόμασε «διευθετημένο χρήμα» (managed money) (Keynes, 1971).

Η διαδικασία έκδοσης του διευθετημένου χρήματος είναι σημαντική εδώ. Το χρήμα εκδίδεται από την κεντρική τράπεζα και εισέρχεται στην κυκλοφορία για πρώτη φορά ως κατάθεση του κράτους σε μια εμπορική τράπεζα. Σε όλες τις περιπτώσεις, το διευθετημένο χρήμα δεν υποστηρίζεται από εμπόρευμα, και ως εκ τούτου δεν έχει τους περιορισμούς ποσότητας που αυτή η αγκύρωση θα επέβαλε: είναι μια απαίτηση από ένα συγκεκριμένο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, την κεντρική τράπεζα, που υποστηρίζεται από τα εθνικά αποθέματα. «[...] [Α]υτά τα τραπεζογραμμάτια [της κεντρικής τράπεζας, ΓΛ] χάρη στη νομική ρύθμιση, απολαμβάνουν μια ενδιάμεση θέση μεταξύ κρατικού χάρτινου χρήματος [διατακτικό χρήμα, ΓΛ] και το πιστωτικό χρήμα» (Hilferding, 1981, p. 66).

Η εμφάνιση της νέας μορφής-κράματος στην εθνική αγορά ταυτίζεται συνεπώς, με το τραπεζογραμμάτιο της κεντρικής τράπεζας, το οποίο γίνεται σταδιακά και αναπόφευκτα η καλύτερη συγκεκριμένη μορφή όλων των πιστωτικών χρημάτων, ακόμη και χωρίς υποχρεωτική κυκλοφορία. Για να γίνει το τραπεζογραμμάτιο της κεντρικής τράπεζας ο βασιλιάς όλων των συγκεκριμένων μορφών πιστωτικού χρήματος αρκετές προϋποθέσεις πρέπει να πληρούνται. Η κεντρική τράπεζα θα έπρεπε σταδιακά να συλλέγει τα εθνικά αποθέματα, έτσι ώστε αυτή η συγκεκριμένη μορφή να είναι η πιο σταθερή από την άποψη της μετατρεψιμότητάς της με το χρυσό στην ονομαστική της αξία, όποτε αυτό ήταν αναγκαίο. Οι εκδόσεις θα έπρεπε να παραταθούν και ονομαστικές αξίες θα έπρεπε να γίνουν πιο μικρές έτσι ώστε το τραπεζογραμμάτιο να μπορεί να αγκαλιάζει ένα ευρύτερο φάσμα συναλλαγών και πρακτικά να χρησιμεύει για την κυκλοφορία. Τέλος, το κράτος έδινε στην κεντρική τράπεζα τη λάμψη της τράπεζας που δεν θα πτωχεύσει ποτέ, αν και αυτό είναι μόνο μια επίφαση. Η

υποχρεωτική κυκλοφορία επιβεβαίωσε κάτι που ήταν ήδη γνωστό· ότι το τραπεζογραμμάτιο της κεντρικής τράπεζας ήταν τόσο καλό όσο ο χρυσός στις καλές εποχές και κάτι ανεκτό στις κακές.

Το διευθετημένο χρήμα εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1797 με το νόμο για τον Περιορισμό των Τραπεζών, ο οποίος έκανε τα τραπεζογραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας μη μετατρέψιμα· εκδόθηκε στις 3 Μαΐου του ίδιου έτους και υποτίθεται ότι θα έληγε στις 24 Ιουνίου, αλλά κράτησε μέχρι το 1821 (Vilar, 1976). Ο Vilar εξηγεί εύγλωττα και σύμφωνα με το πλαίσιο που εφαρμόζεται εδώ γιατί δεν συνόδεψε πανικός τις νομισματικές εξελίξεις του 1797, όπως ήταν η περίπτωση με τα πειράματα του Law και τα Assignats, τα οποία ήταν καθαρό διατακτικό χρήμα. Αυτό συνέβη επειδή «[...] το Αγγλικό χάρτινο χρήμα δεν εκδόθηκε από το κράτος, αλλά παρέμεινε ‘τραπεζογραμμάτιο’» (p.315). «[...] το τραπεζικό χαρτί στην Αγγλία ήταν μακριά από ένα απλό σύμβολο του χρήματος, και ήταν πολύ πιο κοντά στο να είναι μια μορφή πιστωτικού χρήματος» (p.311).

Η αποκατάσταση της παλιάς μορφής ήρθε εκδικητικά με τη δημιουργία εκ νέου μιας επίσημης πρόσδεσης της στερλίνας με το χρυσό το Μάιο του 1821, την επικράτηση της Νομισματικής Αρχής (Currency Principle) και, τέλος, τον νόμο για τις τράπεζες του 1844. Μόλις το τραπεζογραμμάτιο της Τράπεζας της Αγγλίας κατάφερε να σταθεί ανεξάρτητα από το χρυσό με την επιβολή του κράτους υποβαθμίστηκε βίαια όχι μόνο σε μια συγκεκριμένη μορφή τραπεζικού πιστωτικού χρήματος που ήταν πριν από το 1797, αλλά σε ένα απλό σύμβολο του χρυσού. Η νέα μορφή δεν καθιερώθηκε ως τέτοια μέχρι το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αν και όλες οι προϋποθέσεις ήταν ήδη σε ισχύ. Μια πολύ ενδιαφέρουσα αφήγηση του τρόπου που το διευθετημένο χρήμα γεννήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μπορεί να βρεθεί στην έκθεση της Επιτροπής Cunliffe (Cunliffe Committee, 1997, p. 169, η υπογράμμιση δική μου) και αξίζει να παρατεθεί εκτεταμένα.

«[...] Οι ανάδοχοι υποχρεούνται να τραβάν επιταγές έναντι των λογαριασμών τους προκειμένου να εκπληρώσουν το κονδύλι των μισθών - [...]. Οι συνεχώς διογκούμενες εκδόσεις χαρτονομισμάτων έχουν γίνει για την παροχή αυτού του νομίσματος. Οι τράπεζες, αντί της λήψης χαρτιών μέσω της προκαταβολής, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις που περιγράφονται στην παράγραφο 9, ήταν σε θέση να πληρώσουν για αυτά επί τόπου με τη μεταφορά του ποσού από το λογαριασμό τους στην Τράπεζα της Αγγλίας σε πίστωση του λογαριασμού νομίσματος και η κυκλοφορία των χαρτιών συνέχισε να αυξάνεται. Η κυβέρνηση στη συνέχεια, αντικαθιστώντας τους δικούς τους τίτλους για το ταμειακό υπόλοιπο που μεταφέρθηκε έτσι σε πίστωσή τους, δανείζεται αυτό το υπόλοιπο. Στην πραγματικότητα, οι τράπεζες είναι σε θέση ώστε κατά βούληση να μετατρέπουν τα υπόλοιπά τους στην Τράπεζα της Αγγλίας ενισχυμένα με τον τρόπο που αναφέρεται παραπάνω σε νόμισμα υποχρεωτικής κυκλοφορίας χωρίς να προκαλούν το τράβηγμα χαρτιών, όπως θα γινόταν σύμφωνα με το προπολεμικό σύστημα, από την τραπεζικό αποθεματικό της Τράπεζας της Αγγλίας, και αναγκάζοντας την Τράπεζα να εφαρμόσει τις κανονικές εγγυήσεις κατά της υπερβολικής επέκτασης της πίστωσης. *Φρέσκο νόμισμα υποχρεωτικής κυκλοφορίας εκδίδεται έτσι συνεχώς, όχι, όπως στο παρελθόν, έναντι χρυσού, αλλά έναντι κρατικών τίτλων*».

Το διευθετημένο χρήμα είναι η μορφή όλων των σύγχρονων χρημάτων, όπου οι καπιταλιστικές σχέσεις έχουν φθάσει σε τέτοιο βάθος, ώστε η κεντρική τράπεζα και το κράτος να μπορούν να την παρέχουν. Αλλά το πιο ενδιαφέρον κομμάτι της ιστορίας έρχεται αμέσως

μετά. Το διευθετημένο χρήμα κατάφερε να βγει έξω από *ορισμένα* εθνικά σύνορα και να εμφανίζεται στην παγκόσμια αγορά, κάτι που φαινόταν αδύνατο στις αρχές του αιώνα³². Όπως έχουμε ήδη δει, η ανάγκη για την λειτουργία του παγκόσμιου χρήματος προκύπτει ακριβώς από το γεγονός ότι το χρήμα δεν μπορεί να σπάσει τα εθνικά όρια με οποιονδήποτε άλλο τρόπο εκτός από το να πάρει τη μορφή του παγκόσμιου χρήματος. Ως εκ τούτου, φαίνεται να υπάρχουν όχι μία, αλλά δύο ιδιαιτερότητες. Πρώτον, εγχώριο (πιστωτικό με υποχρεωτική κυκλοφορία) χρήμα καταφέρνει να γίνει αποδεκτό στην παγκόσμια αγορά και δεύτερον, αυτή είναι μια ιδιότητα των χρημάτων συγκεκριμένων εθνικοτήτων. Με άλλα λόγια, μερικά εθνικά χρήματα καταφέρνουν να μάθουν πιο εύκολα από άλλα την παγκόσμια γλώσσα τιμών των εμπορευμάτων.

Μια πιο ενδελεχής ματιά θα αποκαλύψει αμέσως ότι αυτά τα χρήματα δεν είναι άλλα από αυτά που προτείνονται από τον Smith (2005), δηλαδή τα ιμπεριαλιστικά, με το δολάριο των ΗΠΑ να αναδεικνύεται πρώτο στη λίστα· το Ευρώ να έρχεται δεύτερο, παίρνοντας τη σκυτάλη από το μάρκο και κουβαλώντας μια αποικιακή γαλλική μυρουδιά· η βρετανική λίρα είναι η αδιαμφισβήτητη προκάτοχος όλων και πέρα από την αίγλη του παρελθόντος, θυμίζει στον κόσμο που βρίσκεται το City· το γιεν έχει το μερίδιό του, το μικρό μέγεθος του οποίου δεν είναι το μόνο περίεργο θέμα σχετικά με τον Ασιάτη ιμπεριαλιστή.

Ως εκ τούτου, μόνο το ιμπεριαλιστικό διευθετημένο χρήμα μπορεί να βγει από τα σύνορα. Αυτή είναι μια μορφή χρήματος που έχει εμφανιστεί στη βιβλιογραφία με διάφορα ονόματα. Το συνηθέστερα χρησιμοποιούμενο όνομα για αυτή τη μορφή του χρήματος είναι «διεθνές αποθεματικό νόμισμα», το οποίο περιέχει ένα μικρό πλεονασμό, αλλά είναι κυρίως αντίφαση εν τοις όροις. Ο πλεονασμός έγκειται στο γεγονός ότι δεν υπάρχει εθνικό «αποθεματικό νόμισμα», ενώ η αντίφαση βρίσκεται μεταξύ του συσσωρευμένου, ακινητοποιημένου «αποθεματικού» και του ρέοντος «νομίσματος». Προφανώς ο όρος προσπαθεί να συλλάβει τις βασικές λειτουργίες που αυτή η μορφή εξυπηρετεί, παρά την ίδια τη μορφή. Αυτή η σύγχυση της μορφής με τις λειτουργίες που εξυπηρετεί είναι σαφέστερη στον όρο «διεθνές μέσο πληρωμής» που εμφανίζεται επίσης στη βιβλιογραφία. Ο McKinnon (2005, p. 478) αποκαλεί το δολάριο παγκόσμιο χρήμα, και συγκεκριμένα το «το κυρίαρχο χρήμα του κόσμου», το οποίο είναι πολύ πιο κοντά στην προσέγγιση που ακολουθείται εδώ, αλλά δεν αφήνει πολλά περιθώρια για άλλα χρήματα της ίδιας φύσης. Ως πιο κατάλληλος, από τους διαθέσιμους, γίνεται εδώ αποδεκτός ο όρος «οιονεί-παγκόσμιο χρήμα» ή «ψευδο-παγκόσμιο χρήμα» (quasi-world money) που αρχικά επινοήθηκε από τον Makoto Itoh (Lapavitsas, 2013).

Με το οιονεί-παγκόσμιο χρήμα, μια μη-εμπορευματική μορφή καταφέρνει να σπάσει τα εθνικά σύνορα, για πρώτη φορά στην ιστορία του καπιταλισμού. Για να είμαστε ακριβείς, τόσο το διατακτικό χρήμα όσο και κάποιες συγκεκριμένες μορφές πιστωτικού χρήματος, ως επί το πλείστον με βάση το Λονδίνο, μπορούσαν να πληρώσουν στην παγκόσμια αγορά, αλλά μόνο σε ειδικές περιπτώσεις και προσωρινά· χρυσές ράβδοι κρύβονταν πίσω τους. «Το περισσότερο κυκλοφορούν νόμισμα είναι κατ' ουσίαν 'πιστωτικό' [...]. Τέτοιο χρήμα, που εξαρτιόταν από τις εγχώριες συνθήκες της χώρας όπου κυκλοφορούσε *δεν μπορούσε ποτέ να συγχέεται με το διεθνές νόμισμα*» (Vilar, 1976, p. 344, η υπογράμμιση δική μου). Για αυτήν την

³² «Στην πραγματικότητα, παρ' όλ' αυτά, ένα τέτοιο σύστημα χαρτονομίσματος είναι αδύνατο. Πρώτα απ' όλα, αυτό το χάρτινο χρήμα θα είχε ισχύ μόνο μέσα στα όρια ενός μεμονωμένου κράτους» (Hilferding, 1981, p. 57)

εξέλιξη, και οι δύο πλευρές του διευθετημένου χρήματος έπαιξαν το ρόλο τους, δηλαδή τόσο η κεντρική τράπεζα όσο και το κράτος συγκεκριμένων χωρών.

Το διατακτικό χρήμα ή κάποια άλλη συγκεκριμένη μορφή πιστωτικού χρήματος, ακόμη και από μεγάλες καπιταλιστικές χώρες δεν είχαν δείξει ποτέ πριν κάποια ιδιαίτερη ικανότητα στο σπάσιμο των εθνικών τους συνόρων. Από την άλλη πλευρά, αν και η αναγκαιότητα της μορφής σε εθνικό επίπεδο προέρχεται από την εξέλιξη των μορφών εκεί, η έξοδος της στην παγκόσμια αγορά δεν φαίνεται να επιβάλλεται από καμιά εσωτερική λογική της εξέλιξης της μορφής. Η κύρια θεωρητική υπόθεση που διατυπώνεται εδώ είναι ότι η διαδικασία της διεθνοποίησης του εγχώριου χρήματος είναι ιστορική και συμβαδίζει με την εξέλιξη του καπιταλισμού σε ιμπεριαλισμό, αλλά εξαρτάται από τη μορφή του χρήματος. Εν συντομία, το διευθετημένο χρήμα είναι λογικό παράγωγο εσωτερικά και φαίνεται να είναι το μόνο που θα μπορούσε να λειτουργήσει στην παγκόσμια αγορά, αλλά η έξοδος του από τα σύνορα δεν προκύπτει από τη φύση της μορφής. Στην αντίθετη περίπτωση, όλα τα εθνικά χρήματα της ίδιας μορφής θα είχαν κάνει το ίδιο³³. Εάν για την εμφάνιση της νέας μορφής στην εθνική αγορά, η κεντρική τράπεζα ήταν ο άξονας, για την έξοδο της στον κόσμο το κράτος, με την οικονομία που βρίσκεται πίσω από αυτό, φαίνεται να είναι το μόνο που έχει σημασία. Υπάρχει ένα ισχυρό αποτύπωμα ιθαγένειας στο οιονεί-παγκόσμιο χρήμα το οποίο αποκτήθηκε ιστορικά.

Θα μπορούσε να τονιστεί εδώ ότι η εξαγωγή κεφαλαίου, ως ένα χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού (Lenin, 1963) είναι πολύ σχετική με την ιστορική εμφάνιση του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος. Σύμφωνα με τον Λένιν, η δυνατότητα για την εξαγωγή κεφαλαίων δημιουργείται από το γεγονός ότι μια σειρά από περιφερειακές χώρες έχουν τραβηχτεί στην τροχιά του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η ανάγκη για την εξαγωγή κεφαλαίων, συνεχίζει ο Λένιν, προέρχεται από την εξέλιξη του καπιταλισμού που οδηγεί στην συγκέντρωση των μαζών των κεφαλαίων που δεν μπορούν να βρουν καμία (κερδοφόρα) θέση κάτω από τον ήλιο στην χώρα τους και αναζητούν ένα καλύτερο μέλλον στο εξωτερικό. Τέλος, η εξαγωγή κεφαλαίου ενισχύει την εξαγωγή των εμπορευμάτων. Αρκεί να σημειωθεί ότι η σημασία της εξαγωγής κεφαλαίων έχει αυξηθεί στον καπιταλιστικό κόσμο κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα και ότι η εξαγωγή αυτή γίνεται σε όλες τις μορφές, αλλά αναπόφευκτα στη χρηματική μορφή.

Με την έξοδό του στην παγκόσμια αγορά, από την αρχή, το οιονεί παγκόσμιο χρήμα ανταγωνίζεται με το χρυσό. Από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, μέχρι την κατάρρευση του Bretton Woods εξελίσσεται μια μεταβατική περίοδος όπου οι δύο μορφές συνυπάρχουν, εναλλάσσονται, στηρίζεται η μία πάνω στην άλλη ή αποκλείει η μία την άλλη. Οι δυσκολίες είναι περισσότερο εμφανής στα πρώτα χρόνια, στην περίοδο του μεσοπολέμου, αλλά επιμένουν στην χρυσή εποχή του καπιταλισμού, στις δύο δεκαετίες μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι «βοήθησαν» την ενίσχυση του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος θεοποιώντας τον χρυσό· αυτός συγκεντρώθηκε στις κεντρικές τράπεζες κατά τη διάρκεια του πρώτου πολέμου και την κεντρική τράπεζα των ΗΠΑ, ειδικότερα, στο δεύτερο. Σε γενικές γραμμές, το οιονεί-παγκόσμιο χρήμα κερδίζει έδαφος στο βαθμό που ο ιμπεριαλισμός εξελίσσεται και εδραιώνει τους οικονομικούς του νόμους και τους θεσμούς του. Η κατάρρευση του Bretton Woods σηματοδοτεί την συντριβή των χρυσών δεσμών του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος και την αρχή μιας νέας εποχής στο διεθνές νομισματικό σύστημα.

³³ Προφανώς τη δράση θα αναλάμβαναν οι κάτοχοι των χρημάτων, και όχι τα ίδια τα χρήματα, τα οποία δεν δραστηριοποιούνται με κανέναν τρόπο. Η επισήμανση γίνεται γιατί τέτοιες εκφράσεις είναι χαρακτηριστικές επιπτώσεις φετιχισμού του χρήματος. Εδώ χρησιμοποιούνται με πλήρη επίγνωση και με σατυρική πρόθεση.

Από την άλλη πλευρά, το χρήμα ποτέ δεν σταμάτησε να παίρνει τη μορφή του χρυσού, σε όλες τις συγκεκριμένες μορφές. Οι αρχικές άναρθρες κραυγές εναντίον της χρηματικής φύσης του χρυσού, τόσο απαραίτητες για τα πρώτα βήματα του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος, εκτονώθηκαν μετά από μερικές συμβολικές δημοπρασίες του χρυσού των ΗΠΑ και μια ρήτρα στην τροποποίηση του ΔΝΤ του 1976 που απαγορεύει στα μέλη του Ταμείου την πρόσδεση των νομισμάτων τους με το χρυσό.

«Η ιστορική πραγματικότητα ξανά και ξανά διαστρεβλώνεται λέγοντας ότι ο χρυσός είναι το νόμισμα μιας περασμένης εποχής· ότι δεν έχει τίποτα να κάνει με το σύγχρονο χρήμα. Ιστορικά μιλώντας, τίποτα δεν είναι πιο μακριά από την αλήθεια, όπως ούτε ο χρυσός ή το ασήμι ήταν ποτέ η μόνη μορφή «χρήματος». [...] Οι κύριες καινοτομίες των τελευταίων τριάντα ή σαράντα χρόνων ήταν η εξάπλωση της πληρωμής σε λογαριασμό, του «λογιστικού χρήματος», στα πιο καθημερινά και δημοφιλή επίπεδα· η αύξηση των συστηματικών «νομισματικών πολιτικών», μέσω των οποίων το κράτος παρεμβαίνει στην κυκλοφορία και την πίστη· και, από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, την αποδοχή ορισμένων εθνικών νομισμάτων, κυρίως του δολαρίου, ως τη βάση για διεθνείς πληρωμές, και τη σταθερότητα που επιβάλλεται στην αναλογία μεταξύ αυτού του νομίσματος και του χρυσού, ανεξάρτητα από τις μεταβολές στις συνθήκες παραγωγής του τελευταίου» (Vilar, 1976, p. 344)

Η κατάρρευση του Bretton Woods σημαδεύτηκε από τη δήλωση του Νίξον (15/8/1971) ότι οι ΗΠΑ δεν ήταν πλέον υποχρεωμένες να ανταλλάσσουν δολάρια διακρατημένα στο εξωτερικό με χρυσό.

Η ανάλυση της σύγχρονης λειτουργίας του διευθετημένου χρήματος και του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος απαιτεί την εξέταση της πιστωτικής επέκτασης εγχώρια, και συνεπώς του τραπεζικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένης της κεντρικής τράπεζας, των διεθνών αποθεμάτων, των διεθνών ροών χρήματος και χρηματικού κεφαλαίου, της νομισματικής πολιτικής, της παραγωγής και των καναλιών διάθεσης του χρυσού, τις διαδικασίες διαμόρφωσης συναλλαγματικών ισοτιμιών. Η ανάλυση θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη θέση της εξεταζόμενης χώρας στην ιμπεριαλιστική πυραμίδα.

5. Συμπεράσματα

Η ανάλυση που προηγήθηκε δείχνει ότι το χρήμα είναι μια απαιτητική οικονομική κατηγορία που εξελίσσεται συνεχώς στον καπιταλισμό και για την κατανόησή της πρέπει να εξετάζεται η ενότητα τεσσάρων επιπέδων που αντιστοιχούν στη γέννηση, τον ορισμό, τις λειτουργίες και τις μορφές. Ίσως το πιο σημαντικό στοιχείο προκύπτει από τη διαδικασία γέννησης του χρήματος και τον ορισμό που προκύπτει από αυτήν, ότι δηλ. χρήμα είναι η ανεξάρτητη μορφή της αξίας. Πολύ βάρος έχει πέσει ως τώρα στη βιβλιογραφία, και δικαίως, στο ότι το χρήμα είναι μορφή της αξίας, ενώ λιγότερο έχει τονισθεί η σημασία της ανεξαρτησίας αυτής της μορφής. Από τη στιγμή όμως που η αξία αυτοτελοποιείται, γίνεται ανεξάρτητη στο χρήμα, από τη στιγμή αυτή μπορεί να πάρει ένα δικό της ανεξάρτητο δρόμο και η πιο χτυπητή έκφραση αυτής της ανεξαρτησίας είναι η λειτουργία του χρήματος ως χρήμα. Με αυτήν το χρήμα μετατρέπεται σε αυτοσκοπό.

Το χρήμα ως χρήμα είναι ενότητα τριών διαφορετικών και αλληλοαποκλειόμενων λειτουργιών, δηλαδή του αποθησαυρισμού, του μέσου πληρωμής και του παγκόσμιου χρήματος. Οι λειτουργίες αυτές εξελίσσονται με την εξέλιξη του καπιταλισμού. Η πιο βασική

εξέλιξη είναι ότι αναπτύσσεται συνέχεια αυτός ο τρίτος προσδιορισμός του χρήματος, το χρήμα ως χρήμα, η ενότητα των τριών λειτουργιών, έναντι των δύο πρώτων προσδιορισμών, του μέτρου της αξίας και του μέσου κυκλοφορίας. Πράγματι, είναι τέτοια η γενίκευση της εμπορευματικής παραγωγής και η εμπέδωση της μορφής της τιμής που η λειτουργία του μέτρου επιτελείται πλέον με τον πιο φυσικό τρόπο.

Είναι η εποχή «που όλα, ακόμα και κείνα που τα θεωρούσαν οι άνθρωποι σαν αναπαλλοτριώτα (που δεν μπορούν να πουληθούν), έγιναν αντικείμενο ανταλλαγής, αντικείμενο αισχροκέρδειας και μπορούσαν να πουληθούν. Είναι η εποχή που ακόμα και κείνα τα πράγματα που ως τα τότε μπορούσαν να μεταδοθούν, μα ποτέ ν' ανταλλαχτούν σαν εμπόρευμα, να δοθούν μα ποτέ να πουληθούν, ν' αποχτηθούν μα ποτέ ν' αγοραστούν - αρετή, αγάπη, γνώμη, επιστήμη, συνείδηση, κλπ. - η εποχή τέλος, που όλα πέρασαν στο εμπόριο. Είναι η εποχή της γενικής διαφθοράς, της παγκόσμιας αγοραπωλησίας, ή για να μιλήσουμε με τους όρους της πολιτικής οικονομίας, η εποχή που κάθε τι, ηθικό ή φυσικό, μια κι έγινε εμπορική αξία, φέρνεται στην αγορά για να εκτιμηθεί στην πιο ακριβοδίκαιη αξία του.» (Μαρξ, 1990b, p. 30)

Η λειτουργία του μέσου της κυκλοφορίας επίσης τείνει συνέχεια να συρρικνώνεται. Αυτό γίνεται επειδή, και στο βαθμό που, αναπτύσσονται η διάσπαση της αγοράς από την πώληση, η πίστωση κι ο αποθησαυρισμός. Στο βαθμό που ο μισθός καταβάλλεται στην τράπεζα και ο εργάτης αγοράζει τα μέσα συντήρησης με πίστωση που ακυρώνει στο τέλος του μήνα ή όταν, τέλος πάντων, δεήσει να του καταβάλει το μισθό το αφεντικό, το μέσο κυκλοφορίας σπρώχνεται συνεχώς στο περιθώριο της οικονομίας, στην επαρχία, στις παράνομες συναλλαγές και στις μεγάλες ηλικίες.

Η πιο θεαματική αλλαγή όμως είναι σίγουρα η γέννηση της κεντρικής τράπεζας και η εμφάνιση της νέας μορφής χρήματος που αυτή εκδίδει, του πιστωτικού χρήματος της κεντρικής τράπεζας που σύντομα εκτοπίζει τα τραπεζογραμμάτια των εμπορικών τραπεζών και δικαίως αποκτά το προνόμιο της υποχρεωτικής κυκλοφορίας. Το διευθετημένο χρήμα είναι η κυρίαρχη μορφή χρήματος σήμερα.

Η έλευση του ιμπεριαλισμού, μιας ιστορικής φάσης με συγκεκριμένα οικονομικά χαρακτηριστικά και διαδικασίες, είχε σαν αποτέλεσμα το διευθετημένο χρήμα των ιμπεριαλιστικών χωρών να μετατραπεί σε οιονεί-παγκόσμιο χρήμα. Η αναβάθμιση αυτή είναι ιστορικό προϊόν. Νέες δυνάμεις που ανέρχονται στην ιμπεριαλιστική πυραμίδα, όπως η Κίνα, διεκδικούν την αναβάθμιση του χρήματός τους σε οιονεί-παγκόσμιο χρήμα γιατί αυτό είναι πολύτιμο εργαλείο στον ανταγωνισμό μεταξύ των κεφαλαίων, ιδιαίτερα στο πεδίο εξαγωγής κεφαλαίων. Εξάλλου, η εξαγωγή κεφαλαίων είναι βασικός μηχανισμός εδραίωσης του οιονεί-παγκόσμιου χρήματος.

Το παρόν άρθρο είχε σαν στόχο να θέσει τις βασικές διακρίσεις στην ανάλυση, και όχι να εξαντλήσει τις μορφές που αυτές αποκτούν. Συγκεκριμένα, το οιονεί-παγκόσμιο χρήμα απαιτεί ξεχωριστή ιστορική ανάλυση. Η γέννηση του ευρώ σαν οιονεί-παγκόσμιο χρήμα, για παράδειγμα, είναι το αντικείμενο ξεχωριστής εργασίας (Labrinidis, 2018). Αν έπρεπε να μείνει κάτι σαν παρακαταθήκη για τις συζητήσεις του δημόσιου διαλόγου και για την ακαδημαϊκή αντιπαράθεση πάνω στο θέμα είναι ότι πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ των λειτουργιών του χρήματος, μεταξύ των μορφών του χρήματος και να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στους όρους που χρησιμοποιούνται. Οι διάφορες μορφές και λειτουργίες έχουν διαφορετικούς νόμους κίνησης, τροχιά, ταχύτητα, καταφύγιο κλπ. και αυτά πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη. Μετά από τα γεγονότα του καλοκαιριού του 2015 και τους λεγόμενους κεφαλαιακούς

ελέγχους, ο αναγνώστης θα πρέπει να είναι πιο εξοικειωμένος με αυτήν την παρατήρηση. Φυσικά, η θέση που παίρνει κανείς στις παραπάνω διαμάχες είναι ταξική και όχι τεχνική, αλλά η τεχνική βοηθάει την ενδυνάμωση της ταξικής θέσης και την αποδόμηση της θέσης της αστικής τάξης.

Αναγνωρίσεις

Η παρούσα εργασία έγινε με επιμονή και υποστήριξη από την Ανδριάννα Βλάχου, την οποία και ευχαριστώ. Ευχαριστώ επίσης το Γιώργο Μαγγανά για την πολύπλευρη βοήθειά του.

Αναφορές

- Βλάχου, Α. (Ed.). (2009). *Πολιτική Οικονομία του καπιταλισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ.
- Μαρξ, Κ. (1979). *Το Κεφάλαιο, Τόμος II*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1982). *Θεωρίες για την υπεραξία (τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου»)*, Μέρος Δεύτερο. (Π. Μαυρομάτης, Trans.) (Vol. 2). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1989). *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τόμος Α'*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Μαρξ, Κ. (1990a). *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τόμος Β'*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Μαρξ, Κ. (1990b). *Η αθλιότητα της φιλοσοφίας* (4η). Αθήνα: Αναγνωστίδη.
- Μαρξ, Κ. (1992). *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τόμος Γ'*. Αθήνα: Στοχαστής.
- Μαρξ, Κ. (2002). *Το Κεφάλαιο, Τόμος I*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2010). *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*. (Χ. Μπαλωμένος, Trans.). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Arnon, A. (1984). Marx's Theory of Money: the Formative Years. *History of Political Economy*, 16(4), 555–575. <http://doi.org/10.1215/00182702-16-4-555>
- Arthur, C. J. (2005). Value and money. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 111–123). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Begg, D., Fischer, S., & Dornbusch, R. (2003). *Economics* (7th ed.). London: McGraw-Hill.
- Bell, S. (2001). The Role of the State and the Hierarchy of Money. *Cambridge Journal of Economics*, 25, 149–163. <http://doi.org/10.1093/cje/25.2.149>
- Bruce II, C. R., & Shafer, N. (Eds.). (2000). *World paper money: standard catalog of, Vol. 2, general issues 1368-1960* (9th ed.). Iola, WI: Krause.
- Bryan, M. F. (2004). *Island money*. Retrieved from <http://www.clevelandfed.org/Research/Commentary/2004/0201.pdf>
- Campbell, M. (2005). Marx's explanation of money's functions: overturning the quantity theory. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 143–159). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Central Banking Newsdesk. (2012). Venezuela completes repatriation of gold reserves. *Central Banking*. Retrieved from <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2142593/venezuela-completes-repatriation-gold-reserves>
- Clarke, S. (2003). The rationality and irrationality of money. In R. Westra & A. Zuege (Eds.), *Value and the World Economy today* (pp. 25–39). New York: Palgrave Macmillan.
- Cunliffe Committee. (1997). First interim report on currency and foreign exchange after the war. In B. Eichengreen & M. Flandreau (Eds.), *The gold standard in theory and history* (2nd ed., pp. 166–176). London: Routledge.
- de Brunhoff, S. (1976). *Marx on money*. New York: Urizen Books.
- de Brunhoff, S. (2005). Marx's contribution to the search for a theory of money. In F.

- Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 209–221). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Engels, F. (1978). *Anti-Duhring: Herr Eugen Duhring's revolution in science*. Moscow: Progress Publishers.
- Farchy, J., & Mander, B. (2011). Traders prepare for Chávez gold transfer. *The Financial Times*. Retrieved from <http://www.ft.com/cms/s/0/e08657a4-c9b9-11e0-b88b-00144feabdc0.html#axzz2Em4xD1ze>
- Foley, D. K. (1986). *Understanding capital: Marx's economic theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Foley, D. K. (2005). Marx's theory of money in historical perspective. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 36–49). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58, 1–17.
- Friedman, M. (1991). *The island of stone money* (The Hoover Institution Working Papers in Economics No. E-91-3).
- Germer, C. (2005). The commodity nature of money in Marx's theory. In *Marx's theory of money* (pp. 21–35). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Hahn, F. (1982). *Money and Inflation*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Innes, A. M. (1914). The credit theory of money. *Banking Law Journal, January to(31)*, 151–168.
- Itoh, M., & Lapavitsas, C. (1999). *The Political Economy of money and finance*. London: Macmillan.
- Jevons, W. S. (1896). *Money and the Mechanism of Exchange*. New York: Appleton.
- Keynes, J. M. (1971). *A treatise on money: the pure theory of money*. London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (2009). *The General Theory of Employment, Interest and Money*.
- Kindleberger, C. P. (1993). *A financial history of Western Europe* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Labrinidis, G. (2013). The Process of managing the contradictions of world money and its limits Economics at the University of Athens.
- Labrinidis, G. (2014a). International reserves in the era of quasi-world money. *VoP Discussion Papers*, (3), 1–32. Retrieved from <http://www.voiceofpeople.eu/gr/sources/discussion-papers-3/187-labrinidis-international-reserves>
- Labrinidis, G. (2014b). The Forms of World Money. *VoP Discussion Papers*, (2). Retrieved from http://www.voiceofpeople.eu/images/other_papers/VoP-DP2-2014-Labrinidis-The_forms_of_world_money.pdf
- Labrinidis, G. (2016). Quasi-World Money and International Reserves. In R. Desai (Ed.), *Analytical Gains of Geopolitical Economy* (pp. 91–123). Emerald Group Publishing Limited. <http://doi.org/10.1108/S0161-72302015000030B004>
- Labrinidis, G. (2018). The euro as quasi-world money. In D. Meacham & N. de Warren (Eds.), *Handbook of Europe and Philosophy*. London: Routledge.
- Lapavitsas, C. (1996). The Classical Adjustment Mechanism of International Balances: Marx's Critique, 63–79. <http://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cpe.a014049>
- Lapavitsas, C. (2000a). Money and the Analysis of Capitalism: The Significance of commodity Money. *Review of Radical Political Economics*, 33(10), 928–940. <http://doi.org/0803973233>
- Lapavitsas, C. (2000b). On Marx's analysis of money hoarding in the turnover of capital. *Review of Political Economy*, 12(2), 219–235. <http://doi.org/10.1080/095382500406521>
- Lapavitsas, C. (2003). *Social Foundations of Markets, Money and Credit*. London: Routledge.
- Lapavitsas, C. (2005a). The emergence of money in commodity exchange, or money as

- monopolist of the ability to buy. *Review of Political Economy*, 17(4), 549–569.
- Lapavitsas, C. (2005b). The universal equivalent as monopolist of the ability to buy. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money: modern appraisals*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lapavitsas, C. (2013). *Profiting without producing*. London: Verso.
- Lenin, V. I. (1963). *Imperialism: the highest stage of capitalism. Selected Works* (Selected W, Vol. 1). Moscow: Progress Publishers. <http://doi.org/10.2307/2602688>
- Marx, K. (1954). *Capital: a critique of political economy, Vol. I*. (F. Engels, Ed., S. Moore & E. Aveling, Trans.). London: Lawrence and Wishart.
- Marx, K. (1955). *The poverty of Philosophy*. (Institute of Marxism Leninism, Trans.). Moscow: Progress Publishers.
- Marx, K. (1959). Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. *Economica*, 26(104), 379. <http://doi.org/10.2307/2550890>
- Marx, K. (1976). *Capital: a critique of political economy* (Vol. I). London: Penguin and New Left Review.
- Marx, K. (1980). *Marx's Grundrisse* (2nd ed.). London: Macmillan.
- Marx, K. (1981). *A contribution to the critique of political economy*. Moscow: Progress Publishers.
- McCallum, B. T. (1989). *Monetary economics: Theory and policy*. New York: Macmillan.
- McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M. (2009). *Economics: principles, problems, and policies* (18th ed.). New York: McGraw-Hill.
- McKinnon, R. I. (2005). Trapped by the international dollar standard. *Journal of Policy Modeling*, 27(4 SPEC. ISS.), 477–485. <http://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2005.04.016>
- Moseley, F. (2005). Introduction. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 1–18). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Nelson, A. (2005). Marx's objections to credit theories of money. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Papadatos, D. (2009). Central banking in contemporary capitalism: Inflation-targeting and financial crises. *Research on Money and Finance. Discussion Paper*, (5), 1–24. Retrieved from http://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=D92-F4Mm0tkC&oi=fnd&pg=PA119&dq=Central+Banking+in+Contemporary+Capitalism:+Inflation+Targeting+and+Financial+Crises+Demophanes&ots=rm_hvCle0d&sig=YRhOiihjhXy4N8TkV7Snr4f58
- Peebles, G. (2002). Money Vs currency: a response to W. Wolters, AT 17 (6). *Anthropology Today*, 18(1), 21–22.
- Rubin, I. I. (1979). *History of economic thought*. London: Ink Links.
- Rubin, I. I. (2005a). Ενάντια στον εκχυδαϊσμό του μαρξισμού. In Π. Καραντάνης, Γ. Μαγγανάς, & Α. Χαρίσης (Eds.), *Συζήτηση για θέματα Πολιτικής Οικονομίας στα τέλη της πρώτης δεκαετίας της Σοσιαλιστικής Οικονομικής Οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ* (pp. 185–276). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Rubin, I. I. (2005b). Η διαλεκτική ανάπτυξη των κατηγοριών στο οικονομικό σύστημα του Μαρξ. In Π. Καραντάνης, Γ. Μαγγανάς, & Α. Χαρίσης (Eds.), *Συζήτηση για θέματα Πολιτικής Οικονομίας στα τέλη της πρώτης δεκαετίας της Σοσιαλιστικής Οικονομικής Οικοδόμησης στην ΕΣΣΔ* (pp. 21–72). Athens: Σύγχρονη Εποχή.
- Salmon, F. (2011, August 23). How to get \$12 billion of gold to Venezuela. *Reuters*. Retrieved from <http://blogs.reuters.com/felix-salmon/2011/08/23/how-to-get-12-billion-of-gold-to-venezuela/>
- Smith, T. (2005). Towards a Marxian theory of world money. In F. Moseley (Ed.), *Marx's theory of money* (pp. 222–235). Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Smithin, J. (2003). *Controversies in monetary economics* (2nd ed.). Cheltenham: Edward

Elgar.

Steen, M. (2013). Bundesbank weighs bullion against public pressure. *The Financial Times*. Retrieved from <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/97970542-5fd2-11e2-b128-00144feab49a.html#axzz2KjVo4r6n>

Stiglitz, J. E. (1997). *Economics* (2nd ed.). New York: Norton.

Vilar, P. (1976). *A history of gold and money: 1450-1920*. (J. White, Trans.). London: NLB.

Weber, E. J. (2003). The misuse of central bank gold holdings. In M. Tcha (Ed.), *Gold and the modern world economy* (pp. 64–80). London: Routledge.

Wray, R. L. (1993). *The origins of money and the development of the modern financial system* (The Jerome Levy Economics Institute Working Paper No. 86). Retrieved from <http://www.leyinstitute.org/pubs/wp86.pdf>